

CULTURA DUHULUI ȘI EXTAZUL MISTIC ÎN CONCEPȚIA SFÂNTULUI CUVIOS PAISIE VELICIKOVSKI

Pr. dr. Iustin Androne
ROMA - Centrul Ortodox de Studii Teologice
„Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul“.

Marii cercetători ai preistoriei au concluzionat în urma descoperirilor realizate pe baza reconstituirilor paleoantropologice că religiozitatea a apărut odată cu făptura umană și nicidecum separate una de cealaltă. Legătura cu divinitatea a însoțit cu precădere activitatea omenească și se manifesta prin incantații, ritualuri, practici magice, jertfe, sacrificii etc. În mai toate cazurile transcendentul era conceput în mod abstract, câteodată antropomorf, dar și în forme animiste și fetișiste. Ceea ce se regăsește în majoritatea credințelor religioase, însă, este contemplația esenței și sensului vieții, trecute prin filtrul raportului cu Absolutul. De asemenea, un număr apreciabil de populații considerau meditațiile prin diferite exerciții respiratorii și de concentrare adevărate porți eliberatoare din suferința și perisabilitatea existenței terestre. De exemplu, la vechii evrei era concepția conform căreia sufletul (*nefesh kaiah*) se afla ținut ostatic în închisoarea corpului organic (*basar*) și de abia după ce se desprindea din această „încarcerare“ putea deveni cu adevărat mântuit. În budism, hinduism, zoroastrism ș.a., contemplația și depășirea limitelor trupului conduce la cele mai consistente împliniri, conferindu-se părții nevăzute, imateriale, necompuse, energetice și inteligente a dihotomiei umane, pacea, bucuria și liniștea universală, asociate adeseori cu o Atotputernicie și Rațiune infinită.

Scurtă prezentare a isihasmului creștin

În creștinism întâlnim un Dumnezeu atât de personal, încât prezența Sa în viața credinciosului se preface într-o comuniune reală și intensă prin Sfintele Taine și prin rugăciunile Bisericii. Sufletul rațional este așezat de Creator într-un trup capabil de rațiunea sa, dar el are și o parte sublimă, numită duh, nefiind altceva diferit de suflet, ci o capsulă superioară a acestuia. Sfântul Apostol Pavel ne îndemna să fim oameni duhovnicești, nu doar psihici (cu sentiment, voință și rațiune), rugăciunea și contemplația dorindu-se a fi la nivelul duhului, dar pentru aceasta este necesar un antrenament cu totul deosebit. Procesul complex și sistematic de pregătire spirituală, numit

isihism, a cunoscut un avânt definitiv în cadrul monahismului oriental, care căuta perfecțiunea în unirea cu Dumnezeu printr-o stare de veghe și teologhisire continuă.

Provenind din grecescul „*isichia*” - pace, liniște, practica monastică menționată este o tradiție milenară creștină bazată pe contemplarea și invocarea numelui lui Iisus cu scopul atingerii unor stări de extaz și de unire strânsă și intimă cu Dumnezeu. Deși anumiți teologi și istorici au considerat că isihismul ar fi fost inițiat de Sfântul Grigorie Palama (arhiepiscop al Tesalonicului între 1347 -1359), sunt voci ale altora care susțin că originile acestei forme de trăire interioară ar fi mult mai vechi, ea provenind de la eremiții pustiei Nitriei din Egipt. Călugării care împărtășeau o astfel de practică se izolau în locuri greu accesibile și prin concentrarea gândului la dimensiunea care depășește tot ceea ce îi înconjură, se ridicau mai sus de impulsurile simțurilor, iar prin contemplare continuă reușeau să vadă lumina dumnezeiască cea necreată, nu fizică, în același mod în care au perceput-o Sfinții Apostoli Petru, Iacob și Ioan la Schimbarea la față a Mântuitorului Hristos pe muntele Taborului. Se tratează despre un *metamorphosis*, „Schimbarea la față a Mântuitorului fiind dovada anticipată a luminii Sfintei Treimi, ce va iradia din trupul Său înviat și al tuturor ce-și vor arăta credința prin faptele lor”¹.

La temelie gândirii isihaste stau concepțiile monahului Evagrie (+399), supranumit și *Ponticul*, pentru că s-a născut în localitatea Ibora, din ținutul Pontului. El este primul care s-a remarcat ca pioner al literaturii creștine de factură contemplativă, fondând misticismul monahal în spiritualitatea deșertului egiptean. Va împărți viața spirituală în activă și contemplativă, considerând că cea dintâi este doar o pregătire pentru cea din urmă. Cea activă este reliefată printr-o ierarhie a virtuților care conduc la păzirea poruncilor, toate acestea facilitând atingerea nepătimirii, iar nepătimirea se concretizează în dragoste. Iubirea, în final, va realiza trecerea de la viața activă la cea contemplativă. Trăirea meditativă începe cu gnoza naturală, se continuă cu teologia și se încheie în contemplarea Sfintei Treimi, cea care reprezintă și treapta rugăciunii curate. Vederea lui Dumnezeu se realizează doar prin curățirea minții de orice patimi cu ajutorul harului divin². John Meyendorff explică următoarele: „Evagrie a prezentat un sistem filosofic coerent, care justifică ascetismul monastic și lupta împotriva patimilor trupului. Spiritul (nous) avea nevoie să fie eliberat, deoarece, deși creat fără trup, el își folosea rău libertatea și căzuse din demnitatea sa originală pentru a dobândi starea corporală. Această eliberare presupune o dematerializare, iar rugăciunea este *preludiul gnozei imateriale*”³. Cercetările efectuate de istorici și patologi au demonstrat că ideile evagriene se regăsesc

¹ Ioan Rămureanu, *Istoria Bisericească Universală*, București, 2004, p. 313; Pr. Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos, Lumina lumii și Îndumnezeitorul omului*, București, 1993, p. 201.

² Constantin Voicu, Nicu Dumitrașcu, *Patrologie*, București, 2004, pp. 204-206.

³ John Meyendorff, *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, traducere din limba engleză de pr. prof. Nicolai Buga, București, 1997, pp. 127-129.

la o serie de scriitori bizantini mai târzi, cum ar fi Sfântul Ioan Scărarul, Sfântul Maxim Mărturisitorul, Nichifor Stithatul, la autorii sirieni sau, în Apus, la Sfântul Ioan Casian.

Isihaștii rosteau continuu și o scurtă rugăciune: *Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă*, având privirea mereu în jos, ca semn al smereniei, și de aceea unii i-au numit *buricari*, considerând că stau cu ochii mereu ațintiți spre abdomen ca un fel de obsesie. Așadar, pe lângă retragere în singurătate, respectarea poruncilor și despățimire, întâlnim în procesul monastic contemplativ de desăvârșire și o rânduială de rugăciune specifică. Referitor la aceasta din urmă, părintele profesor Dumitru Stăniloae identifică două criterii după care evoluează progresul rugăciunii: împuținarea cuvintelor și înmulțirea lacrimilor. „Mintea va menține doar câteva cuvinte adresate lui Iisus, adică pomenirea Lui stăruitoare, ca mijloc care o ajută să se strângă din împrăștiere. La Sfântul Macarie Egipteanul (sec. IV) și Diadoh al Foticeii (sec. V) aceste cuvinte se reduc la două: *Doamne Iisuse*. Mai târziu s-au mai adăugat câteva: *Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul*. Nu se exprimă o cerere parțială, deoarece aceasta ar da minții un obiect, o formă definită, ci numai cererea generală a milei lui Hristos sau simțirea necesității milei Lui⁴. Aceeași abordare o vom găsi atât în scrierile lui Dionisie Pseudo-Areopagitul (sec. V), cât și în cele ale Sfântului Simeon Noul Teolog († 1022).

Sfântul Ioan Scărarul († 649), în lucrarea sa de referință *Scara Raiului*, prezintă mărturii foarte clare despre spiritualitatea monahală bazată pe invocarea numelui lui Iisus: „Fie ca aducerea aminte de Iisus să se unească cu respirația ta; atunci vei înțelege folosul isihiei⁵. La acest mare trăitor, termenul de isihie desemnează concret viața contemplativă, pustnicească a monahului singuratic care practică rugăciunea lui Iisus. Terminologia folosită de către Sfântul Ioan Scărarul va avea o popularitate remarcabilă printre isihaștii bizantini ulteriori, în secolele XIII și XIV, cu practica lor de a lega rugăciunea mentală cu respirația. Oricum, el înțelege *îndumnezeirea* „drept o comuniune a întregului om cu Hristos cel transfigurat⁶. În contextul expus trebuia să se insiste pe legătura indisolubilă dintre spiritualitate și teologie, iar dacă cineva a reușit măiestrit să o facă, el nu este nimeni altul decât Sfântul Maxim Mărturisitorul.

Cât privește importanța lacrimilor pocăinței, pustnicul Ioan distinge trei feluri de lacrimi: cele ale omului fizic, pornite din gândirea sentimentalistă la necazurile acestei vieți, ale omului psihic, provocate de conștiința păcătoșeniei sale, teama de judecată, meditația asupra morții și cele ale omului pnevmatic, izvorâte din nemărginita bucurie ce se naște din meditația continuă asupra iubirii inefabile a lui Dumnezeu⁷. Referitor la ceea ce s-a expus, părintele Sofronie Saharov menționa: „La început,

⁴ Dumitru Stăniloae, *Teologia morală ortodoxă*, vol. III, București, 1981, p. 196.

⁵ Sfântul Ioan Scărarul, *Filocalia*, București, 1980, vol. IX, pp. 403-418.

⁶ John Meyendorff, *Teologia Bizantină*, traducere din limba engleză de Pr. Alexandru I. Stan, București, 1996, p. 95.

⁷ Nicolae Moșoiu, *Taina prezenței lui Dumnezeu în viața umană – Viziunea creatoare a Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae*, Pitești – Brașov – Cluj-Napoca, 2000, pp. 85-86.

lupta pentru rugăciune pare a întrece puterile noastre dar, dacă stăruie, sufletul va fi în stare să cuprindă înăuntrul său, în același timp, întristarea și bucuria, disperarea și speranța. Atingerea iubirii dumnezeiești în inima noastră este primul contact cu marginea cerească a abisului⁸.

Isihasmul, această metodă simplă și complexă în același timp de desăvârșire spirituală, dezvoltată în lumea monastică orientală, chiar din primele veacuri a devenit un *modus vivendi* pentru eremiții din întreaga lume creștină de-a lungul vremii.

Încă din secolele VIII-IX își face simțită prezența pe firmamentul spiritualității răsăritene un loc de viețuire pentru numeroși sihaștri, devenind cel mai însemnat centru de viață monahală ortodoxă după anul 963, când fostul ofițer și demnitar bizantin Atanasie a întemeiat la Muntele Athos, în Peninsula Calcidică, din Grecia de astăzi, Lavra cea Mare. Din 1046 era pomenit în documente sub numele de „Sfântul Munte“, având pe atunci 180 de locașuri de închinare și în jur de 2000 de călugări, pentru ca, în 1213, să fie consemnate în documente prezența a 300 de edificii monastice și aproximativ a 3000 de viețuitori. Astfel, Muntele Athos reprezenta unul dintre cele mai însemnate centre de viață duhovnicească din întreg Răsăritul ortodox. Între 1318 și 1326 a trăit aici Sfântul Grigorie Palama († 1359), apoi, între 1326 și 1331, într-un loc singuratic lângă Bereea, în Macedonia⁹. El este organizatorul și teologul prin excelență a isihasmului creștin.

Sfântul Grigorie, urmând liniei predecesorilor săi, învăța că mintea trebuie să se detașeze de lucrurile din afară, de răspândirea ei în lume, iar atenția este imperios necesar să se focalizeze spre inimă, astfel, „mintea se întoarce în inima ta și acolo se roagă neîncetat lui Dumnezeu în taină [...], când omul își eliberează inima de gânduri și de patimi, când toate energiile sufletului său sunt transfigurate și îndepărtate de la cele pământești și se îndreaptă către Dumnezeu, atunci el devine un isihast ortodox¹⁰.

Doctrina palamită a fost destul de mult influențată și de gândirea Sfântului Grigorie Sinaitul, duhovnic și teolog care a trăit la sfârșitul secolului al XIII-lea și în prima jumătate al celui de-al XIV-lea, conform căreia, prin asceza severă, concentrarea și eliberarea minții, rugăciunea lui Iisus și exercițiul continuu, isihăștii ajungeau să vadă o lumină asemănătoare cu cea necreată, așa cum au putut-o observa pe fața Mântuitorului cei trei ucenici prezenți pe muntele Taborului. Așadar, nu este imposibil a vedea lumina imaterială și incoruptibilă, identică cu lumina taborică, ea fiind numai o energie a lui Dumnezeu care iradiază din ființa Sa nevăzută fără să fie identică cu ea. Nu este imposibil, dar trebuie mult antrenament al duhului, pentru că, pentru a ajunge la această stare, trebuie să fii aproape în permanență desprins de perisabil și finit și în contact intens cu transcendentul.

⁸ Sofronie Saharov, *Rugăciunea – experiența Vieții Veșnice*, traducere și prezentare de diacon Ioan I. Ică jr, Sibiu, 2007, pp. 82-83.

⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1991, p. 431.

¹⁰ Hierotheos S. Vlachos, *Sfântul Grigorie Palama Aghioritul*, traducere de prof. Paul Bălan, Bacău, 2000, pp. 38-39, 62.

Sfântul Grigorie Palama, făcând apel la istoria Revelației, expunea o diversitate de circumstanțe în care Dumnezeu Se descoperă ca lumină. Astfel, Teofaniile din Vechiul Testament, strălucirea feței lui Moise, viziunea Sfântului Ștefan, lumina de pe drumul Damascului și mai presus de toate, lumina lui Hristos, sunt grăitoare în acest sens. Isihaștii experiau astfel o nemijlocită comuniune cu Dumnezeu, neavând o facultate naturală pentru aceasta, ci, primind puterea Duhului Sfânt, obținută prin rugăciunea continuă a minții, ochii sunt transformați și devin capabili pentru o astfel de vedere. De asemenea, în viața de dincolo, același trup, chiar dacă spiritualizat, va contempla lumina dumnezeiască în eternitate¹¹.

Este de bun augur să menționăm una dintre descoperirile științifice ale medicinei moderne, bazate pe intuiții mai vechi, și anume că inima umană are neuroni, nu ca sistemul nervos central, de ordinul miliardelor, ci între 10.000 și 40.000 de miliarde. Aceasta înseamnă că inima noastră gândește și s-a demonstrat că este răspunzătoare de partea afectivă, emoțională în general, transmițând mai multe semnale creierului decât emite acesta spre ea.

Cu mult timp înainte, exponenții isihasmului, cu precădere Sfântul Grigorie Palama, sub inspirația Duhului Sfânt, afirmă și întăreau aceeași realitate, pe care o considerau o condiție *sine qua non* în procesul de străvedere a luminii necreate. Analizau exact ceea ce este mintea umană, și anume că inima este sălașul facultății cugetătoare, că ea este primul organ rațional al trupului, că mintea se află în partea trupească a inimii, nu ca într-un receptacol, ci ca într-un organ care dirijează întregul organism. Așadar, trebuia declanșată o campanie de readucere a minții înapoi în inimă, acolo unde este locul ei firesc, după cum susține doctrina palamită. Mișcarea circulară a minții, adică revenirea sa din lumea din afară către inimă și ridicarea ei de acolo către Divin, este metoda desăvârșită și singura cale prin care omul poate ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu. Începătorii în viața duhovnicească pot reuși aceasta prin controlul respirației lor¹². Dar acest procedeu, la rândul său, este larg folosit în psihologia contemporană pentru a scădea numărul ciclurilor pe secundă, sub 21, la nivelul undelor cerebrale „Beta“, și pentru a intra în aria celor din „Alfa“, care produc de la 7 la 14 cicluri pe secundă și reprezintă destinderea și plenitudinea interioară și fizică a persoanei umane. Dacă acest procedeu este ignorat, se periclitează pronunțat, pe de o parte, sănătatea psihică, iar pe de alta, cea somatică. Burt Goldman, în lucrarea sa *Puterea autocontrolului mental* oferă numeroase informații cu privire la aspectul prezentat¹³.

¹¹ Nicolae Moșoiu, *Taina prezenței...*, pp. 97, 98.

¹² Hierotheos Vlachos, *Sfântul Grigorie...*, pp. 66-67.

¹³ Burt Goldman, *Puterea autocontrolului mental*, traducere de Gianina-Ani Kiss, Timișoara, 2007, pp. 18-24; Goldman susține că problemele psihosomatice sunt pur și simplu cauzate de minte împreună cu corpul. Eliberând corpul de problemele minții și curățînd-o pe aceasta de reziduurile zilnice, pe calea Alfa problemele fizice se rezolvă adesea singure. Cum ajungem la nivelul Alfa? În explicația pe care o dă Goldman putem identifica, într-un mod subiectiv, bineînțeles, practica isihastă veche. El îndeamnă astfel: „Caută-ți un loc confortabil unde să te așezi, închide ochii și inspiră adânc, încet. Pe măsură ce expiri ușor, repetă mental și vizualizează numărul trei, apoi fă același lucru cu numărul doi și apoi cu

Așadar, *Energiile* sau *lucrările dumnezeiești* sunt comune celor trei persoane ale Sfintei Treimi și, prin lucrarea lor, Divinul se manifestă în lume. Ființa cea nevăzută a lui Dumnezeu rămâne întru totul inaccesibilă rațiunii umane, iar energiile necreate, care se revarsă din Ființa Sa, sunt accesibile și minții omenești despățimite, aflată într-o permanentă stare de rugăciune.

Împotriva învățaturii isihaste s-au ridicat diverși teologi ai timpului, printre care îi enumerăm pe cei mai importanți: călugărul Varlaam din Calabria, Grigorie Achindin, Grigorie și Nichifor Gregoras, monahul atonit Dimitrie Kydones și canonistul Constantin Armenopoulos. Aceștia susțineau că lumina care emană din substanța lui Dumnezeu nu este necreată, argumentând că orice lumină la care simțurile au accesibilitate este creată, și prin urmare inferioară gândirii, facultății raționale a omului. Credeau că Lumina dumnezeiască în favoarea căreia făcea pledoarie mișcarea palamită este creată și simbolică, căci dacă ar fi altfel, ar fi identică cu Divinitatea și atunci invizibilă ca și Ea. Au mers până acolo încât îi considerau pe filosofi deasupra prorocilor și apostolilor care au văzut Lumina necreată¹⁴.

La toate aceste acuze, Sfântul Grigorie Palama a răspuns inspirat, argumentat și logic, subliniind că Lumina de pe muntele Taborului nu este Dumnezeu după esență sau ființă, ci Dumnezeu după lucrare, este o curgere a harului dumnezeiesc care iradiază din Ființa Divină și se revarsă peste cei credincioși. Susținătorii fervenți ai isihasmului au fost: Sfântul Grigorie Palama, arhiepiscopul Tesalonicului, Grigorie Sinaitul, Nil Cabasila († 1363), nepotul său Nicolae Cabasila († 1371), mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului († 1444) și mulți alții¹⁵.

În curgerea timpului, această practică monastică de ascetism și rugăciune va cunoaște diferite etape de suișuri și coborâșuri, însă, în secolul al XVIII-lea, ea va înflori cu o forță considerabilă în sihăstria athonită și în general în Biserica Ortodoxă, datorită Sfântului Nicodim Aghioritul (1748 - 1809).

Succintă radiografie a isihasmului românesc primar

O bună perioadă de timp, în istoriografia bisericească și profană de la noi s-a considerat că monahismul pe teritoriul valah ar fi debutat din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, prin intermediul slavilor sud-dunăreni și că adevăratul întemeietor al vieții monastice în spațiul carpato-danubiano-pontic este, nimeni altul decât, Sfântul Nicodim de la Tismana¹⁶.

numărul unu; respiră încă o dată adânc și pe măsură ce expiri, spune mental cuvântul. Simte cum fiecare expirare te conduce mai adânc și te relaxează mai mult”. Dacă omul ar face acest exercițiu zilnic și în procesul respiratoriu ar înlocui numerele cu cuvintele *Doamne Iisuse miluiește-mă*, oare ce ar fi..???!!!

¹⁴ Ioan Râmureanu, *Istoria...*, pp. 314-316.

¹⁵ *Ibidem*, p. 316.

¹⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria...*, vol. I, p. 302.

La o analiză mai scrupuloasă însă, din mărturii arheologice, izvoare și însemnări, putem demonstra că pe teritoriul actual al țării noastre, cu precădere în spațiul dobrogean, au existat adevărate oaze sihăstrești cu monahi asceți, martiri și cărturari.

În urma cercetărilor efectuate s-a constatat că primele tipuri de viețuire călugărească la noi au fost cele ale așa intitulatelor *sihăstrie sătești*, a căror obârșie trebuie pusă în legătură cu micile comunități de la începuturile creștinismului, și care își desfășurau activitatea pe lângă și în sprijinul bisericilor propriilor așezări. Acest obicei cu origini mediteraneene se materializa prin faptul că unii bătrâni sau văduve renunțau la lume pentru a se dedica întru totul slujirii lui Hristos prin post, rugăciune și înfrânare, însă străduințele nu le făceau întotdeauna în urma depunerii unor voturi schimnicești. Forma de retragere contemplativă menționată, încet, încet va dispărea în lumea creștină odată cu apariția monahismului organizat în secolele IV și V, dar în spațiile locuite odinioară de strămoșii noștri daco-romani va continua să supraviețuiască cel puțin încă un mileniu. Anahoreții vor înjgheba și câteva bisericuțe rupestre sau de lemn, unde își vor fi exprimat și ritualul liturgic, iar în jurul lor, cu timpul, se vor încropi adevărate comunități sătești. Din pricina aglomerării, pustniciei se vor retrage mai adânc în desișurile pădurilor și în ariditatea pustiurilor, lăsând în urma lor vestigii importante, iar urmările acestui proces sunt și astăzi elocvente prin denumirea a numeroase localități cu numele proprii ale unor sihaștri sau cu elemente legate de traiul monahicesc¹⁷.

Am putea nota ca primi eremiți cunoscuți la noi pe Sfinții Epictet și Astion. Aceștia au venit în părțile Scyției Minor (la Halmyris – Dunavățul de astăzi), în secolul al III-lea, pentru a duce o viață pustnicească și aflăm din actul lor martiric că, prin strădania și nevoie, s-au învrednicit de darul facerii de minuni. Au pătimit în anul 303, sub împăratul Dioclețian, iar cripta lor a fost descoperită în vara anului 2001, în bazilica din localitatea Murighiol¹⁸.

Pe la mijlocul veacului al III-lea și-au făcut apariția în nordul Dunării goții, un popor de neam germanic, care vor fi fost încreștinați de către misionari băștinași. La Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) a luat parte și episcopul Teofil al Goției, păstorul creștinilor din *Țara Goției*, cum se numea atunci Dacia nord-dunăreană. Această informație ne duce cu gândul la existența unor centre monahale din care se recrutau ierarhii. Urmașul său, Ulfila, propovăduia cu ardoare cuvântul evanghelic printre geți, iar când a fost forțat să se refugieze în sudul Dunării, activitatea i-a fost continuată de un episcop cu numele Goddas și de un posibil călugăr, Eutihie, amintit într-o corespondență a Sfântului Vasile cel Mare de prin anii 373-374¹⁹.

¹⁷ Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească*, București, 2001, pp. 15-16.

¹⁸ David Popescu, *De SS. Epicteto Presb. Astione Monacho Martyribus Almiridensibus in Scythia*, text bilingv, traducere de David Popescu, în Revista „Mitropolia Olteniei”, Craiova, nr. 1, pp. 75-117.

¹⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria...*, vol. I, pp. 107-109.

Însemnările istoricului bisericesc Sozomen menționează mai multe nume de monahi din Dacia traiană în timpul persecuțiilor goților din anii 370-372. Între ei se numără preoții Verca și Bathusios, un călugăr Arpila și un ierarh Nichita Romanul²⁰. Prima referire clară la o practică isihastă din Muntenia de astăzi se face într-un izvor intitulat *Scrisoare a Bisericii din Gothia către Biserica din Capadocia*, scrisă între 373-374, și care descrie martiriul Sfântului Sava. Din cuprinsul documentului reiese că Sava era grec de neam, „eremit credincios care trăia în feciorie, post și rugăciune într-un sat muntenesc, între păduri, cântând psalmi“²¹.

Cel mai important centru comercial de pe țărmul vestic al Pontului Euxinus a găzduit și cea mai veche instituție bisericească atestată pe teritoriul de astăzi al României, a cărei existență poate fi urmărită documentar în secolele IV-VI. Ne referim la Episcopia Tomisului, Constanța, care a avut pe scaunul eparhial personalități de seamă sub care s-a desfășurat viața spirituală a credincioșilor din cetatea menționată. Notăm, așadar, ierarhii consacrați de la Tomis: *Evangelicus, Efrem, Vetranion, Teotim I, Timotei, Ioan, Alexandru, Teotim II, Paternus și Valentinian*²².

Sub păstoria lui Paternus, izvoarele vremii indică prezența la Tomis a unor monahi cu viețuire severă, după modelul egiptean și sinait. Aceștia au fost intitulați generic „călugării sciți“ (Ioan, Maxențiu, Leonțiu, Achile și Mauriciu) și s-au făcut cunoscuți prin formula lor teologică, numită theopasită, care a dat naștere și la o dispută în sânul Bisericii: „Unul din Sfânta Treime a pățimit în trup“²³.

Cu siguranță nu vor fi fost doar ei între trăitorii retrași în singurătate aici, numele lor rămânând consemnate în legătură cu învățătura menționată, ci mulți alții, prefăcând pământul Dobrogei de astăzi într-un adevărat rai isihast. Unii dintre ei erau la curent cu scrierile marilor părinți duhovnicești ai timpului, traducându-le, explicându-le și preluând itinerarii de desăvârșire în parcursul lor spiritual. În acest fel au adus o contribuție substanțială la îmbogățirea tezaurului teologic patristic. Între ei se remarcă Sfinții Ioan Casian și Dionisie Exiguul, amândoi sciți de neam cu petreceri în marile centre isihaste ale timpului. Intervin cu precizarea că Sfântul Ioan Casian a introdus în Apus un gen literar nou, patericul, în care principiile de bază ale vieții monahale sunt înfățișate prin convorbiri sau discursuri rostite de părinții cu o înaltă viață duhovnicească. Această practică va fi folosită și de către Sfântul Paisie în comunitățile de la Dragomirna, Secu și Neamț. După Ioan, există două tipuri corecte de viață monahală: „*cea a cenobiților, care, stând toți la un loc în comunitate, sunt conduși de înțelepciunea unui bătrân, pe care o cunosc din patria mea*“, ceea ce înseamnă că în vechile ținuturi dunărene de la noi exista, cât de cât, în acele timpuri, organizări

²⁰ *Ibidem*, p. 110.

²¹ Gherasim Timuș, *Epistola Bisericii Gotiei*, în Revista „Biserica Ortodoxă Română“, XIV, 1890-1891, pp. 817-822.

²² Vasile Pârvan, *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, în „Rediconti della Pontificia Academia Romana di Archeologia“, 2, 1924, pp. 117-135.

²³ Mircea Păcurariu, *Istoria ...*, vol. I, p. 148.

monastice și „*cea a anahoreților care au fost formați și desăvârșiți mai întâi în mănăstiri și în prezent au ales retragerea în singurătățile pustiului. Din această categorie dorim să facem și noi parte*“. Sfântul Dionisie Exiguul descrie viața deosebită a călugărilor din Scythia Minor, când traduce pentru aceștia din limba greacă în limba latină cele două epistole ale Sfântului Chiril al Alexandriei către episcopul Succesus: „*Pentru necunoscători poate părea ceva nou că Scythia, care se dovedește a fi înspăimântătoare deopotrivă prin geruri ca și prin barbari a crescut întotdeauna bărbați plini de ardoare și minunați prin bunătatea moravurilor... căci m-am învrednicit să văd din fragedă tinerețe felul de viață cerească al preafericților părinți, cu care se mândrește oarecum acea regiune prin rodnicia sa duhovnicească*“²⁴. Textul vorbește de la sine, fiind elocvent în privința monahismului dobrogean din acea vreme.

Monumentele de artă bisericească din localități de pe țărmul Mării Negre în secolele IV-VI întăresc credința conform căreia aici erau adevărate oaze de spiritualitate creștină. Inscripțiile de la *Tomis* (Constanța), *Histria* (Istria), *Callatis* (Mangalia), *Axiopolis* (Hinog, lângă Cernavodă), *Ulmetum* (Pantelimon), *Dinogeția* (Garvăn, în dreptul orașului Galați), apoi obiectele paleocreștine (gema de la Potaisa, discul episcopului Paternus și altele), precum și bazilicile creștine de la *Tomis*, *Tropaeum Traiani* (Adamclisi), *Histria*, *Callatis*, *Dinogeția*, *Niculițel* (jud. Tulcea) dovedesc viața religioasă susținută, imprimată de duhul rugăciunii și al contemplației evagriene, la strămoșii noștri.

Bisericițele rupestre de la Basarabi (Murfatlar), la 20 de kilometri de Constanța, care ar data de la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui de-al V-lea, cu peste 60 de inscripții cu caractere runice, nu alcătuiesc nimic altceva decât o așezare mănăstirească, o *lavră a peșterilor* cu sihaștri sau pustnici, stabiliți în aceste locuri retrase, unde și-au săpat bisericuțe și chilii în care să trăiască și să se roage, și cavouri în care să fie îngropați. Cu siguranță cei mai mulți dintre viețuitori vor fi fost daco-romani. Astfel de exemple se pot întâlni în toată istoria monahismului: stâlpcii din primele veacuri, sihaștrii retrași în pustiul Egiptului, mai târziu marea Lavră a peșterilor din Kiev, apoi chiar și unele așezăminte rupestre de la noi, ca biserica Corbiei de Piatră-Argeș, schitul Negru-Vodă din comuna Cetățeni, în apropiere de Câmpulung, peștera zisă a lui Nicodim de la Tismana, chilia lui Daniil Sihastrul de la Putna, bisericile de la gura peșterilor de la mănăstirea Bistrița, în Oltenia, peșterile din zona Buzăului și din alte părți²⁵.

Istoricul morav J. G. Stredovski (sec. XVIII) amintește de doi călugări, ucenici ai fraților Chiril și Metodie, care au activat în părțile noastre: Jandov în Dacia și Moznopon în Alpii Valahiei, dar informația sa este contestată de către mulți istorici²⁶. Primele formațiuni politice românești din

²⁴ *Monahismul Ortodox Românesc – Istorie, contribuții și repertoriizare. Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent*, București, 2014, vol. I, pp. 295-304.

²⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria...*, vol. I, pp. 167-169.

²⁶ *Ibidem*, p. 193.

Transilvania, apoi din Țara Românească și Moldova, au avut cu siguranță și o organizare bisericească, așa cum reiese din documente. Se prea poate ca episcopiile catolice din Transilvania să se fi întemeiat pe locul unor vechi așezări monastice de tip răsăritean, cum sunt cele de la *Dăbâca*, *Biharea*, *Oradea*, *Alba Iulia* etc.

Foarte interesante sunt știrile despre petrecerea monahilor din cetatea Morisena (Cenadul de astăzi). Un izvor istoric, care poartă titlul de *Vita Sancti Gerhardi*, ne oferă informații despre voievodul Ohtum, care a ridicat, în secolul al XI-lea, o mănăstire în localitatea amintită, închinată Sfântului Ioan Botezătorul, „așezând în ea egumen și călugări greci, după rânduiala și ritul acestora“. Vor fi fost și alte mănăstiri ortodoxe în Transilvania. De pildă, în 1204, papa Inocențiu al III-lea cerea episcopului catolic de la Oradea să inventarieze mănăstirile „călugărilor greci“ din regatul Ungariei²⁷.

Așadar, încă din veacurile al IV-lea și al VI-lea și apoi în cele următoare, s-a păstrat în vechile Țări Române o continuitate isihastă de sine cu nuanță sinaită și palamită și este desigur anterioară organizării pe care a introdus-o Sfântul Nicodim de la Tismana († 1406). Bisericițele rupestre din părțile Sălajului, Buzăului, de la Cib (jud. Alba), de la Vărădia, în Banat, altele în părțile Orheiului, sunt mărturii de veche viață sihăstrească, trăită de pustnici de neam român²⁸.

Toponimia demonstrează și ea vechimea așezărilor monahale românești, multe nume de sate și de locuri adevărând existența unei prezențe monastice la noi din timpuri străvechi. Însuși numele de *sihăstrie*, cum am menționat deja, asociat cu al unor mari așezări monahale din Moldova (Neamț, Putna, Secu etc.), ca și cuvântul *pustie*, pus în legătură cu unele mănăstiri din Țara Românească, sunt o dovadă clară în acest sens. Se mai pot adăuga aici și numirile unor localități: Călugăreni, Călugăru, Călugări, Valea Călugărească, Călugărița, Călugăreasa, Chilia, Chilii, Chilieni, Chiliile, Mănăstirea, Mănăstiora, Schitu și numeroase altele, toate întărind vechimea anahoretismului românesc²⁹. Fără îndoială că în afară de acestea vor fi existat și altele. Mulți eremiți din neamul nostru vor fi trăit prin locuri retrase, prin peșteri, prin poienile ascunse ale codrilor, în rugăciune și meditație.

Notam mai sus că isihasmul, în avântul său teologic, a cunoscut cea mai mare dezvoltare sub Sfântul Grigorie Palama, la Muntele Athos. De aici s-a răspândit în mănăstirile din Bulgaria, Serbia, Rusia și Țările Române, fiind atrași mai mulți monahi valahi. De exemplu, a fost dovedit că între ucenicii Sfântului Grigorie Sinaitul, în așezările isihaste de la Paroria, în apropiere de Adrianopol, dar și la Kelifarevo, în jurul Sfântului Teodosie († 1363), s-au format și călugări români³⁰. Legăturile Țării Românești cu mănăstirea Cutlumuș din Sfântul Munte au făcut ca în această Lavră să se așeze

²⁷ *Ibidem*, pp. 222, 303.

²⁸ *Ibidem*, p. 303.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Tit Simedrea, *Monahismul în Țara Românească înainte de 1370*, în Revista „Biserica Ortodoxă Română“, București, 1972, nr. 7-8, p. 675.

mai mulți viețuitori de la noi, iar în 1372, însuși starețul Hariton este adus de voievodul Vladislav I ca mitropolit la Curtea de Argeș, după moartea lui Iachint de la Vicina, trimis și el ca întâistătător al Bisericii Ungrovlahiei de către patriarhul ecumenic Calist I, susținător fervent al isihasmului. La 1376 Hariton se retrage din nou la Athos, ajungând protos aici și dintr-o astfel de calitate, în 1378, dă călugărilor din Cutlumuș mai multe sfaturi utile pentru trăirea contemplativă³¹. În concluzie, se poate înțelege cu ușurință că pe teritoriul patriei noastre a existat o trăire monahală în duh pustnicesc chiar din secolele III-IV, care avea să anticipeze și să împrăzieze doctrina contemplației și a rugăciunii lui Iisus la nivelul marilor părinți sihaștri. Așadar, Sfântul Cuvios Nicodim de la Tismana nu a pus bazele monahismului românesc, ci l-a organizat, sau, de ce nu, l-a reorganizat.

De la monahismul organizat nicodimian la isihasmul paisian

Însuși termenul de *sihăstrie* derivă din grecescul *hesychasterion* și se referă la locurile retrase unde petrec isihaștii, în românește sihaștrii. În lucrarea *Vetre de spiritualitate românească*, arhimandritul Ioanichie Bălan realizează o împărțire pe zone geografice a principalelor centre eremitice la noi și identifică peste 24 de „vetre“ răspândite în Dobrogea, Țara Românească, Moldova, Banat și Transilvania³².

Datorită apariției mai multor mănăstiri și așezări sihăstrești, pe fondul copierii de manuscrise patristice și al traducerii lor mai târziu în limba română, în contextul unor legături vii ale domnitorilor și ierarhilor noștri cu marile centre ale creștinismului răsăritean (Muntele Athos, Patriarhiile istorice și Bisericile ortodoxe surori), suflul duhovnicesc al părinților și spiritualitatea lor a dăinuit neîntrerupt în monahismul intra- și extracarpatic. Această linie a continuat prin osteneala neîntreruptă a ierarhilor, călugărilor și clerului mirean de a tipări Sfintele Scripturi, cărțile de slujbă, scrierile despre viețile Sfinților și ale îmbunătățiților eremiți, împreună cu învățăturile lor, lucrările folositoare de suflet, în grecește, slavonește și românește. Ele aveau o largă circulație în toate părțile locuite de români și astfel s-a menținut aprinsă și nealterată flacăra adevăratei credințe, în timp ce teologia greacă și rusă va oscila între influența catolică și cea protestantă, având îndeajuns de suferit din acest motiv³³.

O pagină importantă în istoria monahismului național o scrie Cuviosul Nicodim, sârb de neam, care a îmbrăcat haina monahală la Athos, probabil la așezământul de la Hilandar, de unde a venit în părțile nord-dunărene din pricina turcilor. El a ctitorit mănăstirile Vodița și Tismana, iar

³¹ Aurel Sacerdoțeanu, *Ceva despre mitropolitul Hariton al Ungrovlahiei (1372-1380)*, în Revista „Biserica Ortodoxă Română“, București, 1936, nr. 1-2, pp. 52-61.

³² Ioanichie Bălan, *Vetre....*, p. 15.

³³ Dumitru Stăniloae, *Isihaștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești*, în „Filocalia“, vol. VIII, București, 1979, p. 557.

viețuitorilor de aici le-a insuflat duhul athonit al rânduiei isihaste. Tradiția mai atribuie lui Nicodim și ridicarea primelor așezări monastice de la Topolnița, Coșuștea-Crivelnic, Gura Motrului și Vișina, toate în Oltenia, dar și a celei de la Prislop, în Țara Hațegului. Nu avem izvoare sigure care să ateste că el îl va fi cunoscut pe Sfântul Grigorie Sinaitul, dar este însă foarte probabil că în Muntele Maicii Domnului, a interacționat cu alți tineri nevoitori spre o viață îmbunătățită, între care menționăm pe Eftimie, viitorul patriarh de Târnovo, cu care a avut și o bogată corespondență teologică, și pe Ciprian, cel care va deveni mitropolit al Kievului, cu care va păstra legături prietenești³⁴. Ucenicii săi îi vor continua activitatea respectând accentele idioritmice athonite.

În Moldova, începând cu Alexandru cel Bun și continuându-se sub majoritatea domnitorilor, se organizează adevărate școli de copişti și traducători moldo-vlahi, accesându-se, pe această cale, operele unor mari autori isihăști, precum Grigorie Sinaitul și patriarhul Filotei.

S-a mai constatat că, pe lângă marile mănăstiri de la noi, au existat prin împrejurimi unul sau mai mulți sihaștri care locuiau în chilii săpate în stânci sau în bordeie improvizate din lemn. De pildă, lângă Lavra Putnei dăinuiește până astăzi chilia lui Daniil Sihastrul. La fel, lângă Tismana, se află o încăpere în stâncă, unde se pare că ar fi petrecut uneori ca eremit cuviosul Nicodim. Pe valea Putnei s-a înființat un așezământ retras, cu numele Sihăstria, pentru schimnicii care își doreau o viață mai austeră, așa cum este și cazul schitului Sihla, clădit la 1731, lângă peștera nevoițelor Sfintei Teodora³⁵. Documentele din veacurile XV, XVI, XVII, XVIII și XIX pomenesc o pleiadă de pustnici pe lângă marile centre monastice din țara noastră. Notăm doar câțiva sihaștri de la Tazlău, printre care *Onufrie*, menționat într-un hrisov din 1617; ieromonahul *Sisoe*, ucenic al lui Daniil Sihastrul și pustnic în munții Rarăului; ostenitorii de la Turnu, pe Valea Oltului, *Misail și Daniil* (sec. XVII), peșterile lor putând fi vizitate și astăzi; *Antonie*, care, în 1713, împreună cu episcopul Ilarion de la Vâlcea, au ridicat din temelii schitul Iezer; ieroschimonahul *Irodion* de la Lainici, în secolul al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea; *Irinarh Roset* (sec. XIX), fondatorul mănăstirii Horaița și ctitorul mării biserici ortodoxe de pe muntele Taborului; Nectarie Protopsaltul, pustnicindu-se în 1845, într-o colibă din apropierea locului unde s-a clădit schitul Prodromul din Athos și fiind, în vremea sa, cel mai vestit psalt din Sfântul Munte etc.³⁶

Nu pot fi trecute cu vederea adevăratele comunități de isihăști care s-au nevoit în peșterile din Munții Buzăului (Chilia lui Dionisie Torcătorul, peștera lui Iosif); de pe Muntele Ceahlău și în cele de pe lângă centrele monahale de la Secu (schitul lui Zosim), Agapia (schitul din Livada Părinților), Stânișoara (Vâlcea) etc. Viețuitori de mare înfrânare au existat încă din cele mai vechi

³⁴ Patricia Codău, *Cuviosul Nicodim cel Sfințit de la Tismana*, în Revista „Biserica Ortodoxă Română”, București, 1975, nr. 1-2, p. 195.

³⁵ Dumitru Stăniloae, *Isihăstii...*, pp. 562-564.

³⁶ *Ibidem*, pp. 564-575.

timpuri și în Transilvania, Maramureș, Crișana și Banat. Regimurile habsburgic și austro-ungar de aici au desfășurat lupte furibunde pentru anihilarea ortodoxiei intracarpatică, de aceea mulți dintre credincioșii și călugării ardeleni au fost nevoiți să se retragă în locuri mai puțin expuse autorităților de ocupație. Numărul lor nu se poate stabili cu exactitate, deoarece se sustrăgeau controalelor demografice organizate de stăpânitorii persecutori. Singurele surse pentru depistarea lor rămân însemnările de pe cărțile de cult, tradițiile locale și rezultatele cercetărilor arheologice³⁷.

Mulți călugări din aceste zone treceau în Moldova sau Țara Românească și înființau așezări sihăstrești, după care unii dintre ei se întorceau în locurile de baștină. De asemenea, există dovezi care adevăresc faptul că un număr considerabil de pustnici din munții Moldovei se recrutau din rândul ciobanilor transilvăneni, care își păstoreau turmele pe acolo³⁸. Din pricina prigoanelor amintite, mănăstirile de aici nu se puteau construi în stil maiestuos și nici nu erau foarte populate, așa că ele se înfățișau mai degrabă ca niște veritabile centre ascetice.

Așadar, ținuturile istorice românești au mustit de viață monahală autentică, după regulile, învățăturile și practicile marilor Sfinți Părinți și teologi îmbunătățiți din creștinismul oriental. De aceea, o serie de anahoreți din țările ortodoxe surori vor afla la noi teren prielnic pentru o spiritualitate autentică isihastă, dar și de obște, cu un tipic athonit, cu viață contemplativă și cu rugăciunea izbăvitoare a lui Iisus, toate menite să aducă în viața căutătorului de desăvârșire nădejde, liniștire și posibilitatea despătimirii și a curățirii minții în vederea ridicării acesteia în dimensiunea transcendentului dumnezeiesc. Cu astfel de vase alese și cu o tradiție duhovnicească milenară, sihăstriile și schiturile rupestre de la noi au iradiat și în afara hotarelor țării, atrăgând pe cei dornici de desăvârșire.

Providența divină este covârșitoare, căci numai ea, într-o manieră sinergică, va face, în contextul descris până acum, ca zonele valahe nord-dunărene, caracterizate de un suflu puternic de spiritualitate mistică și cultură teologică, să fie împodobite cu trăirea și activitatea cărturărească sfințitoare a celui care a renunțat la certitudini pudrate în favoarea unei credințe adevărate, mângâietoare și care a promovat o iubire de frumos cum rar se poate întâlni. Paisie Velicikovski este piosul prin excelență, locuitor al „Comuniunii sfinților“ prin verticalitatea, devotamentul pus în slujba mântuirii aproapelui, lupta pentru adevăr și mai ales prin *cultura duhului*.

Drumul existenței în trup al acestui stâlp al smeritei cugetări l-au descris ucenicii lui cei mai aleși, printre care notăm pe Vitalie, Mitrofan, Isaac Dascălul, Grigorie Dascălul, Platon, Nicolae și Ioan Diakovski, dar și de o pleiadă de istorici, teologi, monahi și ierarhi de mai târziu, menționând astfel biografiile realizate de către duhovnicul Andronic Popovici (†1893) care, în monumentală sa

³⁷ Adrian Andrei Ursu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu-Mare, 1997, pp. 91-92.

³⁸ Dumitru Stăniloae, *Isihaștii...*, pp. 567-568.

operă *Istoria mănăstirilor Neamțul și Secul*, plasează în centrul ei figura starețului Paisie și cea a arhierelui Narcis Crețulescu³⁹. Pe baza relatărilor și cercetărilor lor se vor schița, în studiul de față, câteva aspecte esențiale din biografia și activitatea acestui mare nevoitor și înnoitor al monahismului românesc din veacul al XVIII-lea.

Anii copilăriei și ai adolescenței

A văzut lumina zilei, în orașul Poltava (Ucraina de astăzi) la 21 decembrie 1722, zi de pomenire a morții marelui mitropolit Petru Movilă al Kievului, fapt pentru care a primit la Botez numele său. Familia sa era una preoțească, binecuvântată de mila divină cu 12 copii, el fiind penultimul. Tatăl, Ioan, ca și bunicul și străbunicul său au fost preoți slujitori la catedrala Uspenia (Adormirea Maicii Domnului), iar mama lui se numea Irina, călugărită Iuliana spre sfârșitul vieții în mănăstirea Pocrov, din același oraș⁴⁰. Există și voci mai noi, cum ar fi de pildă cea a arhidiaconului profesor Petre I. David, care susțin că Paisie se trăgea dintr-o familie de moldoveni stabiliți de mai mult timp în ținuturile Poltavei și Harkovului și înrudiți cu strămoșii după mamă ai lui Dimitrie Cantemir. Rămâne o ipoteză demnă de a fi luată în considerare⁴¹. Fratele cel mai mare al tânărului vlăstar Petru, care se chema tot Ioan și care îmbrăcase și el haina preoției, și maica lor vor avea un aport hotărâtor în creșterea și evoluția viitorului frate Platon, mai ales că vor rămâne de timpuriu fără sprijinul și povăța celui care le-a fost soț și tată, acesta trecând la cele veșnice de timpuriu⁴².

Își va începe educația culturală la școala parohială din Poltava, iar după moartea fratelui său va fi înscris prin strădaniile materne la vestita Academie duhovnicească din Kiev, a cărei baze au fost puse de mitropolitul de neam român Petru Movilă. Cursurile instituției de învățământ amintite erau considerate printre cele mai înalte în lumea de atunci și se împărțeau în trei cicluri: patru clase inferioare, în care se învățau limbile latină, greacă, slavă și polonă, cu gramatica și sintaxa, două clase medii (poetica și retorica), care se făceau într-un singur an, și Academia propriu-zisă, cu două secții: filosofică, cu doi ani de studiu, și teologia, cu patru⁴³.

În acest complex pedagogico-cultural tânărul Petru a rămas doar patru ani, între 1735-1739, căci „încă din vârsta tinereții îl dăruise Dumnezeu cu căruntețea înțelepciunii și a smeritei cugetări și astfel, arzând cu osârdie, se îndeletnicea mai mult cu citirea cărților sfinte, din care mai vârtos se

³⁹ Gheorghe Diaconu, *Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale (I)*, în „Revista Teologică“, Sibiu, 2016, nr. 3, p. 50.

⁴⁰ Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași, 1994, p. 154.

⁴¹ Petre I. David, *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicovschi), un desăvârșit monah*, București, 1975, p. 6. El se bazează în argumentația sa pe o frază în care se află unele cuvinte ale Sfântului Paisie: „Fratele Platon (Paisie) roagă pe cei doi călugări moldovalahi să-l însoțească înspre țara părinților noștri... la binecuvântata limbă și poporul moldovenesc...“.

⁴² Mircea Păcurariu, *Sfinți...*, p. 154.

⁴³ Mircea Păcurariu, *Istoria...*, vol. II, p. 580.

întărea cu neschimbare în scopul său cel pentru călugărie⁴⁴. Studiile kievene, prea literare și prea occidentalizate pentru gustul său, nu l-au pasionat deloc, iar frecventarea părinților îmbunătățiți din schiturile și mănăstirile de pe lângă Kiev, și mai ales a schimnicului Pahomie, pe care l-a rugat să-i fie părinte duhovnicesc, l-au întărit în dorința sa de a lua jugul monahal, în ciuda împotrivirii mamei sale⁴⁵. După o dureroasă despărțire de un prieten bun, Dimitrie, cu care dorea să evadeze din scolasticul tabuistic în monahismul pnevmatic, va călători din Kiev la Cernigov pe râurile Nipru și Desna, folosind o barcă și înfruntând această călătorie primejdioasă cu mare greutate, prilej cu care ies în evidență limitele firii sale firave, după cum el însuși mărturisea în *Autobiografia* sa, întărind faptul că, „*era din fire slab la trup și nefiind din pricina aceasta pus la nici o muncă mă osteneam acum mai presus de puterile mele și de atâta trudă mă durea tot trupul, mai ales mâinile și picioarele, ca și cum aș fi fost crunt bătut*“.

Împreună cu o serie de prieteni cu aceeași duh, viitorul stareț se hotărăște să intre într-o lavră bogată în trăirea autenticei ascultări și înfrânări, îndreptându-se, în 1740, către așezământul monastic de la Liubețchi, pe Nipru. Aici a fost primit cu mare dragoste de către egumenul Nichifor, în care Petru va găsi chipul adevăratului povățuitor sufletesc. După aproape trei luni de ascultare în această chinovie, se va muta în mănăstirea Medvedovschi, situată în Ucraina din dreapta Niprului, așezată pe un ostrov al apei Tesmena. Îndreptarea spre această vatră spirituală s-a întâmplat în urma unor amare experiențe trăite la Liubețchi unde ajunsese povățuitor, între timp, Gherman al Zagorovului care „cărmuia viața de aici nu după pilda lui Nichifor cu dragoste, ci cu stăpânie“. La Medvedovschi a fost tuns ca rasofoar, la praznicul Schimbării la Față din anul 1741, primind numele de Platon⁴⁶.

Primele contacte cu Țările Române

Vremurile în care s-a petrecut inițierea monahicească a proaspătului candidat la călugărie au fost unele foarte tulburi. Pentru a înțelege mai bine contextul în care Sfântul Paisie a ajuns pe meleaguri valahe este important să se facă o scurtă prezentare a situației politice, sociale, culturale și bisericești a Ucrainei de atunci. În anul 1569 s-a încheiat așa numita uniune de la Lublin, prin care Polonia se unea cu Lituania. Întinsele teritorii de la Marea Baltică până la Marea Neagră, care formau până atunci marele cnezat al Lituaniei, au fost alipite acum la regatul Poloniei, unul dintre cele mai

⁴⁴ Niculae M. Popescu, *100 de ani de la moartea starețului Paisie Velicovschi*, în Revista „Mitropolia Olteniei”, Craiova, 1955, nr. 7, pp. 41-47.

⁴⁵ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velicikovski), *Autobiografia și Viețile unui stareț, urmate de Așezăminte și alte texte*, studiu introductiv pr. Elia Citterio, ediție îngrijită și prezentată de diac. Ioan I. Ică jr, Sibiu, 2015, p. 6.

⁴⁶ Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, București, 1957, vol. II, p. 298. Cu privire la numele primit ca rasofoar au existat câteva explicații referitoare la faptul că, inițial ar fi fost tuns în monahism ca Partenie împreună cu un alt frate intitulat Platon. Viețuitorii din Medvedovschi însă, au încurcat numele și au început să-l strige Petru, Platon și pe celălalt Partenie.

puternice state din Europa Medievală. Aproape în întregime, spațiul menționat era locuit de ruși albi (bieloruși) și ucrainieni ortodocși. Polonezii catolici aveau în plan întărirea catolicismului în aceste părți, mai ales că, în Galiția (Ucraina propriu-zisă), Ortodoxia era destul de puternică (în 1539 se înființase episcopia ortodoxă de la Lvov, ca o continuare a celei de la Halici, apoi altele). Credincioșii bieloruși, ucrainieni și ruteni din regatul Poloniei erau grupați în jurul Bisericii, așa cum erau și românii din Transilvania. Propaganda catolică-iezuită împotriva „schismaticilor“ era însă în plină desfășurare, încurajată de regele Sigismund al III-lea al Poloniei. Prin uneltiri și falsuri, o bună parte din episcopii și preoții ortodocși din aceste zone au fost siliți să semneze unirea cu Roma și astfel s-a realizat cu opresiune o obligată îmbrățișare a confesiunii catolice prin sinodul de la Brest-Litovsk din 1596, oprobriu care a fost denunțat abia după 350 de ani, în 1946. Numeroși ierarhi au devenit, mai apoi, dușmani ai Ortodoxiei, printre ei numărându-se și arhiepiscopul de Poloțk, Meletie Smotrițki, autorul unui Catehism catolic. Bisericile construite în stil răsăritean au început să fie pângărite și dărâmate, închise sau vândute celor de alte confesiuni, averile comunităților ortodoxe confiscate, iar credincioșii lipsiți de drepturi și siliți să adere la Uniație. Multe mănăstiri au ajuns în mâna iezuiților, mai cu seamă cele din jurul Kievului. Cu toate asupririle descrise, poporul dreptcredincios a rămas stabil în vechea credință și nu o dată cazacii zaporojeni s-au ridicat cu sabia în mână pentru apărarea tradiției pravoslavnice⁴⁷.

În secolul al XVIII-lea viața preoților, călugărilor și mirenilor ortodocși din Ucraina ocupată de Polonia catolică era la fel de grea, așa cum s-a prezentat în cele de mai sus. Așezămintele monastice ori erau închise cu totul, ori erau prefăcute în uniate, iar viețuitorii din ele nu găseau alt mijloc mai bun să scape de prigoană decât fugind. Persecuțiile au atins și complexul de la Medvedovschi, trăitorii de aici refuzând să primească uniația și, ca urmare a respingerii lor, au fost oprite slujbele și s-a pecetluit ușa bisericii mari⁴⁸.

După o perioadă de intensă rugăciune și meditație atentă, Platon urmează, pentru câțiva ani, ca elev extern, școala mănăstirească de la Bratska și pe tot parcursul anului 1742 cercetează bisericile orașului, cu deosebire Lavra Pecerska, unde învață sculptura icoanelor în aramă. De aici, la începutul Postului mare din 1743, împreună cu prietenul său Alexie, la îndemnul unui sihastru cu numele Mihail, care cu câțiva ani înainte, împreună cu alți monahi, părăsise și el spațiul ucrainean refugiindu-se în Muntenia, a venit în Principatele Române, stabilindu-se mai întâi la schitul Dălhăuți în Vrancea. Frumoasa așezare isihastă se afla sub autoritatea duhovnicească a lui Vasile (de la Poiana Mărului), iar compatriotul său Platon cunoștea oarecum ambientul ascetic din Moldova și din relatările

⁴⁷ Mircea Păcurariu, *Istoria.....*, vol. II, pp. 32-33.

⁴⁸ Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria.....*, p. 299.

mitropolitului Antonie, care în urma unui război ruso-austro-turc, din pricina poziției sale filoruse, a trebuit să se retragă împreună cu armatele țariste⁴⁹.

Istoricul rus Serghei Ceftericov, în lucrarea sa referitoare la viața cuviosului Paisie, oferă informații prețioase cu privire la monahismul românesc din vremea sosirii acestuia în Moldova. Iată ce relatează: „Platon intră pe pământul Moldovei cu simțământul celei mai mari bucurii și cu dragoste sinceră pentru el. El știa că aici înflorește monahismul, că aici vin din Rusia mulți asceți, care caută un adăpost pașnic și favorabil pentru viața singuratică și tăcută și el dorea din tot sufletul să se lipească de sihaștrii de aici, să viețuiască împreună cu ei în singurătate și tăcere și astfel să-și realizeze visul său statornic din copilărie și tinerețe. În vremea aceea, Moldova se prezenta ca unul din cele mai înfloritoare colțișoare ale lumii ortodoxe. În Orientul grec, Ortodoxia strămtorată și împilată de turci nu se putea bucura de libertatea trebuitoare. În Rusia, viața monahală încerca o strămtorare din partea guvernului”⁵⁰.

Același biograf ne prezintă câteva informații despre tipicul zilnic și marii asceți din oaza vrânceană de spiritualitate. În acest sens, ni se detaliază că aici se găseau mulți părinți cu viață aspră, cum ar fi de pildă Rafael, care se îndeletnicea cu traducerea cărților sfinte, monahul Dosoftei și „schimonahul Timoftei“ (Timotei), care „ trăiau retrași într-o vale adâncă”⁵¹.

Petrecând o perioadă în acest schit, dar dorindu-și și mai profund petrecere contemplativă, Platon își va continua periplul căutării desăvârșirii și va ajunge la așezarea sihăstrească de la Trăisteni (Râmnicu Sărat) unde va auzi pentru prima dată despre pravila și rugăciunile Sfântului Munte în cadrul vieții de obște. De asemenea, acum a intrat în contact cu câțiva pustnici de prin împrejurimi. La această vatră monastică a făcut ascultare la bucătărie și a intrat mai mult în tainele cunoașterii limbii române⁵². După un timp a cercetat pe părinții de la Trăisteni îmbunătățitul Vasile, care oblăduia duhovnicește schitul și care, văzând strădaniile tânărului rasofor, l-a luat cu el la Poiana Mărului. Acolo funcționa un așa numit „scriptoriu“, în care se lucrau manuscrise slavone și românești. Platon a copiat într-un manuscris lucrarea *Desiderie*, în limba slavonă, de pe un miscelenau adus de la Moscova, tradus din limba română, a cărei copie s-a păstrat până în zilele noastre⁵³.

Viitorul stareț încerca în fiecare zi să se perfecționeze în arta smereniei autentice și de aceea, conștientizând importanța slujirii sacerdotale, lecturând, probabil, și celebrele *Tratate despre preoție* ale Sfinților Grigorie de Nazianz și Ioan Gură de Aur, de frică a plecat de la Poiana Mărului, egumenul

⁴⁹ Paisij Velickovskij, *Autobiografia di uno starec*, introduzione, traduzione e note a cura dei Fratelli contemplativi di Gesu, Torino, 1998, p. 9.

⁵⁰ Serghe Ceftericov, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțul din Moldova*, traducere de Patriarhul Nicodim Munteanu, Mănăstirea Neamț, 1933, pp. 126-127.

⁵¹ *Ibidem*..., p. 140.

⁵² *Ibidem*..., p. 141.

⁵³ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Geneza manuscrisului românesc Desiderie*, în Revista „Mitropolia Olteniei“, Craiova, 1979, nr. 1-2, p. 126.

Vasile intenționând să-l propună pentru a fi hirotonit preot. Câtă conștiință și câtă responsabilitate avea Sfântul Paisie! Ar trebui ca mulți clerici, dar și unii pseudo-teologi de astăzi să aprofundeze mai mult viața acestui mare exemplu de pregătire reală apercetivă înainte de cereasca Taină a Hirotoniei. Se îndreaptă către schitul Cârnu, de pe Valea Buzăului, și sub îndrumarea mistică a schimonahului Onufrie a înțeles tainele adevăratului monahism și ascetism, simțind mai profund efectul binefăcător al rugăciunii.

Athosul cel mult râvnit - visul împlinit

Observând cu atenție toate rânduielile athonite din mănăstirile valahe, neobositul căutător de cele sihăstrești va decide, împreună cu un ieromonah Trifon, să meargă direct la sursă, în „Grădina Maicii Domului“ din marea Egee, în căutare unui povățuitor sub ascultarea căruia nădăjduia că ar putea propăși în viețuire duhovnicească. În cei patru ani, între 1743-1746, răstimpul primei șederi paisiene în țările noastre, fragedul nevoitor a avut prilejul de a învăța limba română și mai cu seamă de a se iniția în experiența interiorizării contemplative, deprinzând acum modul exercitării rugăciunii inimii și celelalte practici isihaste. El sosește la Athos în ziua de 4 iulie 1746 și odată cu această strămutare se va sfârși pentru Platon viața de ucenic, începând vremea nevoințelor sale schimnicești. Trebuie să se consemneze că perioada din istoria Sfântul Munte la care facem referire este una destul de tristă, deoarece mănăstirile erau robite de turci și silite să se răscumpere cu sume însemnate de bani, multe dintre ele fiind într-o stare de decădere, iar călugării de neamuri felurite se aflau mai mereu în vrajbă. Nu mai reprezenta fericita sihăstrie de altădată⁵⁴.

Viitorul stareț a cercetat diverși pustnici cu ideea de a-și găsi un părinte îndrumător, dar negăsind niciunul, s-a așezat într-o chilie de pe lângă mănăstirea Pantocrator, într-un loc numit Kyparis, care depindea de așezământul de la Iviron. A rămas mai mult de trei ani în singurătate până când, în 1750, a sosit starețul Vasile de la Poiana Mărului, care l-a făcut conștient de primejdiile vieții complet retrase, îndemnându-l să trăiască împreună cu doi sau trei frați. Folosindu-se de ocazie, l-a tuns în monahism cu numele de Paisie⁵⁵.

În curând a venit din Moldova monahul Visarion în căutarea unui duhovnic și, auzind că Paisie cunoaște limba română, l-a cercetat. Observând traiul său aspru, i-a plăcut nespus și l-a rugat să-l primească ucenic. Documentele ne înștiințează că patru ani au trăit împreună după metoda isihastă, în liniște, rugăciunea inimii și mărturisirea gândurilor, citind cu evlavie Sfânta Scriptură și scrierile patristice, iar cu timpul, în preajma lor s-au adunat discipoli, dornici să fie admiși în mica lor

⁵⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria...*, vol. II, p. 581.

⁵⁵ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velickovski), *Autobiografia...*, p. 8.

obște. Cei dintâi au fost moldoveni și se numeau Partenie și Chesarie, însă vrednicia lui Paisie a făcut ca să sporească în mod considerabil numărul comunității lor, adăugându-se încă 12 valahi și 5 slavi⁵⁶.

Începând să se încropească o adevărată chinovie cu viețuitori dornici de desăvârșire, spațiul de la Kyparis s-a arătat foarte neîncăpător și de aceea s-au mutat cu toții în chilia mai largă de la Sfântul Constantin, dependentă de lavra de la Pantocrator. Trăiau în isihie, dar aveau nevoie și de Tainele revigoratoare de suflet (Spovedanie, Euharistie) și din acest motiv cuviosul Paisie a fost rugat stăruitor de către ucenici să accepte darul preoției, însă el a refuzat categoric. Întristarea fraților avea să se risipească în anul 1758, după ce mai mulți egumeni de acolo i-au adus argumente substanțiale, printre care și acela că el, care propovăduiește ascultarea, nu vrea să dea curs cerințelor fondate ale membrilor din comunitatea sa. La multele insistențe și în urma unei discuții cu mitropolitul Moldovei, Grigorie Roșca, aflat acolo, va fi hirotonit ieromonah de către acesta, la vârsta de 36 de ani⁵⁷.

Mărindu-se considerabil obștea, noul ieromonah a cerut mănăstirii Pantocrator îngăduința ca pe moșia ei să se înființeze schitul Sfântul Ilie. Primind binecuvântarea patriarhului Serafim al Constantinopolului (1757-1761), s-a purces la lucru și în curând s-au zidit, cu donații care se făceau de către țări ortodoxe, biserică din piatră, trapeză, bucătărie, arhondaric și 15 chilii. Noua așezare călugărească a atras și mai mulți învățaței, încât comunitatea paisiană athonită număra în jur de 60 de viețuitori. Se respectau cu desăvârșire regulile Sfântului Vasile cel Mare⁵⁸.

În noua reședință, Paisie a învățat de la un oarecare Macarie, cunoscător bun al limbii eline, nu numai greaca, ci a și tradus sub îndrumarea acestuia în limba slavonă. Nevoia povățuirii duhovnicești l-a determinat să caute multe scrieri ale Sfinților Părinți în slava de altădată, dar după îndelungată studiere și-a dat seama că ele nu au avut parte de o traducere mulțumitoare și astfel s-a apucat să caute moștenirea patristică în grecește și să le confrunte cu tălmăcirile glagolitice, punând început acelei școli de tâlcuitori, care mai târziu va ajunge la o dezvoltare deosebită la mănăstirea Neamț⁵⁹.

Evlaviosul stareț va deveni duhovnicul multor pustnici și chiar al fostului întâistătător ecumenic Serafim, trăitor pe atunci la Athos. Din nefericire, se consemnează în perioada activării sale în Sfântul Munte și un episod tulburător, căci un moldovean, Atanasie, închinoviat în așezământul de la Cavesocalivi, îl numea pe cuvios eretic și hulea rugăciunea minții. A trimis lui Paisie și o scrisoare în care îl acuza că schimbă pravila rugăciunii lui Iisus, că se încrede prea mult în manuscrisele grecești și că tâlcuiește greșit învățătura Sfântului Grigorie Sinaitul despre rugăciunea minții. Este cunoscută și foarte interesantă reacția paisiană conchisă în celebrul *Răspuns împotriva lui Atanasie*, dezmințind

⁵⁶ Paul Mihai, *Cuviosul stareț Paisie de la Neamțu*, în colecția „Sfinți Români și Apărători ai Legii Strămoșești“, București, 1987, p. 487.

⁵⁷ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velickovski), *Autobiografia...*, p. 9.

⁵⁸ Paul Mihai, *Cuviosul stareț...*, pp. 487-488.

⁵⁹ Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria...*, p. 303.

învinuirile aduse⁶⁰. Creșterea substanțială a numărului fraților care îl urmau l-au determinat să încerce să cumpere mănăstirea Simonos Petras, dar răscumpărările acesteia cerute de către turci erau imposibil de achitat. În altă ordine de idei, rivalitatea dintre greci și slavi în mediul athonit, în acest veac de adânci frământări, l-au determinat pe ieromonahul înzestrat să se gândească din nou la țările române. La Athos, după 17 ani de nevoiță, se va încheia pentru Paisie cultura lui duhovnicească și va începe îndeletnicirea sa de dascăl al monahismului în duhul ascetismului aspru bazat pe trezvie și rugăciunea continuă a lui Iisus.

Sfântul Paisie Velickovski – înnoitorul vieții călugărești de la noi în duh athonit și spirit românesc

Lăsând un număr însemnat de trăitori la Sfântul Ilie, în 1763 va părăsi cu regrete Muntele dorurilor sale sihăstrești și se va îmbarca cu amintirea tinereții pe care și-o petrecuse la schiturile din munții Buzăului, în două corăbii în care se găseau 64 de suflete dornice de a urma oriunde modelul paisian de simțire spirituală. După ce au trecut prin Constantinopol, au staționat pe termen scurt în Galați dobândind adăpost, iar mai pe urmă la așezarea călugărească de la Vărzărești, din apropierea orașului Focșani. De aici, împreună cu ucenicii săi Visarion și Gheorghe, va merge la București în vederea obținerii unei mănăstiri prin zonă de la autoritatea bisericească de atunci, întâistătătorul Ungrovlahiei, dar din motive neștiute au fost refuzați⁶¹.

În urma insuccesului menționat se vor îndrepta spre Iași, unde păstora în acea vreme mitropolitul Gavriil Calimachi, de origine română, care fusese arhidiacon la Patriarhia Ecumenică și apoi, începând cu 1745, timp de 15 ani ocupase scaunul mitropolitan al Tesalonicului. Din 1760 era în fruntea Bisericii din Moldova și îl cunoștea personal pe Paisie de la Sfântul Munte. Acesta a arătat deschidere față de cererea peregrinilor și, cu aprobarea Divanului și a voievodului Grigorie Calimachi, obștii sosite de la Athos i s-a dat ctitoria lui Anastasie Crimca de la Dragomirna cu toate moșiile, prin hrisovul din 31 august 1763⁶². Putem afirma pe bună dreptate că mănăstirea amintită, care până atunci era aproape pustie, prin venirea paisienilor a intrat într-o epocă nouă de existență. De îndată s-au îndreptat spre proaspăta vatră duhovnicească noi viețuitori români, ucraineni, bieloruși, ruși și chiar greci.

Cine dorea să ducă o viață monahală după rânduielile stricte ale Sfinților Părinți cu siguranță alegea oaza care lega pământul cu cerul de la Dragomirna. Starețul Paisie a întocmit și un „așezământ“ sau „îndreptar“, un fel de regulament, în 28 de puncte, cu felurite prescripții pentru călugării de aici.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Paul Mihai, *Cuviosul stareț...*, p. 488.

⁶² Mircea Păcurariu, *Istoria...*, vol. II, pp. 456-459.

De asemenea, a introdus pravila folosită în schitul Sfântul Ilie, ale cărei îndatoriri principale erau: viața de obște, ascultarea, smerenia, sărăcia, munca, slujbele după tipic, respectarea rânduielilor chinoviale, mărturisirea gândurilor și altele. Totodată, egumenul a continuat traducerea unor scrieri ascetico-mistice din grecește, în slavonește și românește și a corectat pe cele vechi (Antonie cel Mare, Macarie, Marcu Ascetul, Teodor Studitul, Filotei Sinaitul, Grigorie Sinaitul, Simeon Noul Teolog etc.). Personal, a scris acum o lucrare memorabilă pentru cei ce iubesc isihia, despre *Rugăciunea minții*, în șase capitole. Un aspect memorabil care nu se poate trece cu vederea este acela că Paisie nu înțelegea prin retragere contemplativă o anumită pasivitate culturală și fizică, ci dimpotrivă, ținea discuții libere zilnice cu ucenicii săi, mai ales iarna, pe teme scripturistice, patristice, teologice și chiar filosofice, *extazul mistic al rugăciunii inimii fiind îmbinat armonios cu experiența culturii duhului*. Aceste prelegeri erau rostită într-o zi în românește, iar în alta în slavonește, tocmai pentru a se face înțeles de către toți și pentru a elimina dușmăniile rasiste obișnuite la Athos pe atunci⁶³.

Ultimele patru decenii ale secolului al XVIII-lea au fost tulburate de războaiele ruso-turce din anii 1768-1774 și 1787-1791, în cursul cărora Muntenia, Oltenia și Moldova au avut mult de suferit, transformându-se într-un câmp deschis pentru operațiunile militare. La încheierea primului conflict în 1774 cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, Austria, folosind inteligent defensivă Porții Otomane, a cerut acesteia să-i cedeze nordul Bucovinei și un întreg șir de sate, moșii și mănăstiri moldovenești (printre care și Dragomirna), lucru care s-a și întâmplat în 1775⁶⁴.

Se subînțelege că ocupația austriacă aducea cu sine și influențe catolice care perturbau buna desfășurare a sihăstriilor ortodoxe moldovlahe, situație în care Paisie nu ar fi rezistat și de aceea, cu acordul voievodului Grigore III Ghica și a mitropolitului Gavriil, a răspuns la invitațiile egumenului Eftimie și proegumenului Nifon, mutându-se, cu 200 din cei 350 de ucenici, la așezământul monahal de la Secu. Prezența paisiană a fost o binecuvântare și pentru această lavră bucovineană, căci ea, având doar 14 chilii și neputând cuprinde pe toți frații, a început ridicarea unor clădiri noi mult mai elaborate și mai spațioase. Viața duhovnicească a avut aceleași conotații ca la Dragomirna, centrată în principal pe rugăciune, cuvântări zilnice și traduceri din Sfinții Părinți și marii nevoitori răsăriteni, și datorită spiritualității îmbunătățite numărul soborului de la Secu creștea mereu prin venirea multor doritori de cele dumnezeiești din Transilvania, dar și de la recent desființata arhiepiscopie de la Ohrida⁶⁵. În 1779, la inițiativa domnitorului fanariot Constantin Moruzzi (1777-1782), lui Paisie i s-a încredințat și egumenia mănăstirii Neamț, cea mai veche și sâmburele vieții religioase și culturale din Moldova. Inițial starețul nu a vrut să accepte numirea, trimițând o scrisoare de iertare pentru neputință către voievod, dar în cele din urmă a fost înduplecat și fără a lăsa conducerea de la Secu (pe

⁶³ Mircea Păcurariu, *Sfinți...*, p. 156; Cuviosul Paisie de la Neamț (Velickovski), *Autobiografia...*, pp. 9-10.

⁶⁴ Neagu Djuvara, *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, București, 2013, p. 220.

⁶⁵ Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria...*, p. 305.

care a încredințat-o duhovnicului Ilarion), s-a stabilit cu discipolii săi la cel mai însemnat complex monastic moldovenesc, cumulând astfel diriguirea ambelor lavre⁶⁶.

Numărul viețuitorilor nemțeni a ajuns la 700, între care erau moldoveni, munteni, transilvăneni, ruși, ucraineni, bieloruși, greci, bulgari, sârbi și chiar foști necreștini trecuți la Ortodoxie, ei practicând rânduiețile întărite de la Athos, cu viață de obște, slujbe după tipic, predici, grijă pentru bolnavi, bătrâni și călători, mărturisirea gândurilor, muncă la câmp și diferite alte meserii. S-au continuat traduceri din scrierile Sfinților Părinți și ale marilor asceți în limbile slavă și română, numărul manuscriselor păstrate din timpul lui Paisie ridicându-se la aproape 300, dintre care aproximativ 40 au fost scrise de el însuși. Se poate afirma pe bună dreptate, că la Neamț s-a înregistrat maturitatea paisiană a activității literare, organizându-se aici o adevărată școală de traducători din greacă, unii călugări tineri fiind trimiși la Academia de la Sfântul Sava din București pentru învățarea acestei limbi. Sfântul Paisie Velicovski este supranumit primul părinte al *Filocaliei* slavone și românești și de aceea mitropolitul Gavriil Petrov al Novgorodului a stăruit pe lângă el să-i trimită traducerea sa în slavo-rusă, pe care a tipărit-o apoi la Petersburg, în anul 1793⁶⁷.

Un nou război ruso-turc (1787-1791) a tulburat viața moldovenilor și a monahilor nemțeni. Turcii năvăliseră în Târgul Neamț și, în situația dată, starețul și frații se pregăteau să părăsească mănăstirea pentru a se refugia la Secu, dar, providențial, Dumnezeu a păzit lăcașul Neamțului fără să sufere distrugerii și prigoane. După puțin timp armata țaristă alungă trupele turcești, iar la porunca generalului Potemkin, comandantul principal al trupelor câștigătoare, arhiepiscopul de Ecaterinoslav și locțiitorul de mitropolit al Moldovei, Ambrozie Serebrenicov, îl ridică pe Paisie la vrednicia de arhimandrit. Deși s-a împotrivit din sinceră smerenie să primească această demnitate, ucenicul său Ioan relatează că a făcut-o nu din slavă deșartă, ci din ascultare și spre binele obștii sale: „*Deci preacuviosul Părintele nostru, măcar deși nu au dorit de treapta aceasta, însă după ce au priimit arhimandriția, nicidecum împreună cu dânsa nu au priimit și slava lumii aceștia, măcar cu gândul. Că nu au schimbat nici cât de puțin ceva dintru a sa așezare și smerită cugetare spre truflia lumii, pentru care dumnezeescul rezământoriu pre piept au scris hotărâre grăind: Nu iubiți lumea, nici cele din lume, că de iubește cineva lumea nu este dragostea Părintelui întru el, că tot ce este în lume, pofta trupului și pofta ochilor și mândrie lumească este*”⁶⁸. Mitropolitul Grigorie Dascălul, aflat pentru un timp în ascultare și formare sub starețul nostru filocalic este unicul dintre biografii săi care îi descrie cu lux de amănunte tumultul circumstanțelor primirii rangului onorific de arhimandrit: „Ce puteam face? Trebuia să mă conformez ordinelor. Dar deja de un timp, de fapt, frații m-au făcut între

⁶⁶ Nicolae Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viață călugărească și muncă pentru cultură*, Vălenii de Munte, 1912, pp. 37-46.

⁶⁷ Mircea Păcurariu, *Cultura Teologică Românească - Scurtă prezentare istorică*, București, 2011, p. 171.

⁶⁸ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velicovski), *Autobiografia...*, p. 296.

ei arhimandrit⁶⁹. O „nevinovată dezvinovățire“ care îl plasează pe Sfântul Paisie Velickovski în postura celui care aleargă mereu după anonimatul despătimirii și coroana florilor confirmării dumnezeiești.

Simțindu-și sfârșitul aproape, înzestratul de Dumnezeu arhimandrit a început să-și scrie autobiografia, care la prima cercetare se prezintă precum o operă incompletă, evenimentele povestite acoperind doar primele decenii de viață ale tânărului Paisie, numit de la botez Petru, iar mai târziu, prin intrarea în monahism, Platon. Ceea ce este foarte interesant constă în faptul că descrierea vieții sale nu redă nimic din perioada în care a devenit stareț cunoscut în țările române. Narațiunea merge până la „momentul în care ei înșiși (fiii săi spirituali) au ajuns la mine și i-am acceptat ca monahi“. Autobiografia se oprește brusc la momentul mai sus prezentat, iar logica pentru aparenta lipsă se poate dibui prin dorința paisiană exprimată încă de la sfârșitul primei pagini, și anume aceea de a lăsa pe discipolii săi să descrie cum doresc ceea ce au învățat de la povătuitorul lor spiritual. Apoi, Paisie cunoștea bine ce înseamnă o astfel de lucrare și că despre realizările sale nu este bine să scrie el din timpul vieții, considerându-se ca o laudă, ci după trecerea din viața aceasta, pentru ca toate înfăptuirile lui să fie spre rugăciune și pomenire. Mai exista și problema naționalismului excentric din vremea respectivă, despre care am relatat și pe care înțeleptul stareț dorea cu tot sufletul să-l evite în obștea nemțeană. Într-un astfel de context preferă să nu dea multe detalii despre originile și naționalitatea sa⁷⁰.

Sănătate precară – inimă temerară și filantropică

În *Așezământul* paisian, ce cuprindea mai multe aspecte referitoare la călugări: modul și condițiile în care erau primiți în mănăstire, despre atelierile meșteșugărești, arhondaric, chilii etc., se găseau prevederi și cu privire la asistența medicală ce se va acorda la toți cei care vor fi tratați în cadrul mănăstirii nemțene: cum să se organizeze, dieta pentru mâncare și băutură, pentru ca cei ce vor sluji aici să fie „cu multă căutare“, să se rânduiască un frate iscusit care să „știe meșteșugul doftoricesc“. Paisie s-a ocupat mereu de bolnițe, mai întâi la Mănăstirea Dragomirna, apoi la Secu și mai apoi a dezvoltat o amplă activitate sanitară la Mănăstirea Neamț⁷¹.

Despre bolnița de la Mănăstirea Neamț avem o știre care datează de prin anul 1735, când episcopul Romanului, Varlaam, o restaurează, dându-i mai multe ajutoare. În romanul *Frații Jderi* al lui Mihail Sadoveanu se menționează prin gura monahului Stratonic că în vremea lui Ștefan cel Mare

⁶⁹ Paisij Velickovskij, *Autobiografia...*, p. 41.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 39-47.

⁷¹ Ioan Ivan, *Așezământul Starețului Paisie Velickovski*, în Revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, Suceava, 1957, nr. 8-9, p. 609.

conducătorul acesteia era arhimandritul Ifrim „vraci vestit în vindecarea bolnavilor“. Deși metodele terapeutice erau simple, ele dădeau rezultate bune⁷². Bolnița refăcută de Varlaam a suferit în timp multe stricăciuni, ceea ce l-a determinat pe Sfântul Paisie Velicikovski să o restaureze pe la anul 1791, iar în timpul stăreției sale la Neamț, cel care se ocupa de bolnavi era fratele Onorie, care avea în subordine un număr de monahi, a căror ascultare principală era de „a sluji suferinșilor ca Domnului“. Documentele existente mai consemnează că „în fiecare săptămână se schimbau albiturile și bolnavii erau spălați și lăiați, li se curățau hainele, paturile și așternuturile.... Vara se aeriseau camerele cât mai des, scoțându-le la aer și la soare toate. Starețul cerea ca în interiorul spitalului să se păstreze o curățenie exemplară, iar în fiecare zi să se afume cu tămâie sau cu alte materii mirositoare. Porunca de asemenea să se dea bolnavilor o mâncare mai hrănitoare, cea mai bună pâine și vin”⁷³.

În viața starețului Paisie, tipărită la Neamț în 1817, se menționează că acest mare înnoitor al monahismului, după ce a organizat bolnița veche nemțeană a pus și bazele unui ospiciu pentru cei cu diferite maladii psihice „așijderea și din mireni, parte bărbătească cu feluri de neputințe și de duhuri necurate pătimind și neavând unde-și pleca capul într-o altă bolniță, de la trapeza de obște îi hrănea, și ședea pe cât voia, unii și până la moarte“. Această instituție aparte este cunoscută mai târziu sub numele de *Ospiciul de alienați din Mănăstirea Neamț*, care mai întâi a funcționat în casele de lângă podul Magherniței, apoi în alte clădiri de lângă podul de la *Odae*, într-un corp zidit de starețul Dionisie Romano la 1855, ca în cele din urmă, în 1864, să se mute în complexul zidit între 1841-1843, pe locul actualului seminar, unde a funcționat până la începutul secolului al XX-lea, când a fost desființat⁷⁴.

Fratele Onorie, menționat anterior, se ocupa și de sănătatea șubredă a marelui filantrop și îndrumător duhovnicesc. După cum făceam referire undeva în prezentare, starețul Paisie a avut din tinerețe o fire plăpândă, sfioasă și bolnăvicioasă, pe care a supus-o la timpul convenit, și unei asceze specific isihaste. Ascultările care implicau multă muncă fizică din mănăstirea Liubețki i-au șubrezit și mai mult natura fizică firavă după cum ne dă chiar el mărturie: „La Liubețki am primit din prima zi ascultarea la cămara de alimente a mănăstirii și am purces cu sârg la aceasta, deși era peste puterile mele, căci în fiecare zi, și nu numai odată, ci de mai multe ori, ridicam de pe borș o piatră grea cu care acesta era presat și apoi o puneam la loc, lucru pe care îl făceam cu o trudă mare, peste puterile mele. Din pricina aceasta mi s-a șubrezit foarte și puțină sănătate pe care o mai aveam. Nu îndrăzneam

⁷² Nestor Volnicescu, *Îngrijirea sănătății în vechile noastre mănăstiri*, în Revista „Mitropolia Olteniei“, Craiova, nr. 1-2, 1968, pp. 65-66.

⁷³ Serghie Ceftericov, *Paisie...*, pp. 227-228.

⁷⁴ Nestor Vornicescu, *Instituții pentru îngrijiri patronate de mănăstirea Neamț*, în Revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, Suceava, XXXVIII, 1962, p. 443; Ioan Vicovan, *Filantropia Bisericii Ortodoxe Române – repere istorice*, în volumul „Asistența social-filantropică și medicală organizată de Biserica Ortodoxă Română în trecut și astăzi“, coordonator Pr. Prof. Dr. Constantin Pătuleanu, Editura „Basilica“ a Patriarhiei Române, București, 2012, p. 279.

însă să vorbesc despre asta părintelui egumen, ci înduram cât puteam cu mulțumire această trudă, rugându-mă Domnului să mă întărească⁷⁵.

Fiind nevoit să părăsească așezământul monastic menționat, din cauza asprimii noului egumen, călătorește pe jos neobișnuit de mult pentru el, fapt din cauza căruia i se umflă talpa și glezna piciorului stâng, dar și mai mult, ajuns cu mare greutate la schitul Rjiștev, amplasat pe malul râului Nipru, mai jos de Kiev, a suferit de tulburări gastrice mai bine de o lună, vomitând tot ce consuma⁷⁶. Astăzi, astfel de manifestări indică niște boli digestive dintre cele mai periculoase, care conduc la depresii și anxii vătămătoare de suflet. Cu aceste ispite se lupta doritorul de viață călugărească Platon, iar dacă el le-a învins cu puterea credinței și a rugăciunii, și noi, după modelul lui, să urmăm rețeta înțrarmării spirituale în fața descumpănilor trupești.

Petrecerea în lavrele românești nu i-au sporit neputințele trupești, deoarece aici a putut găsi un stil de viață monahicească autentic, care se concentra pe strunirea trupului prin înfrânare, asceză și rugăciune, și nicidecum pe omorârea lui, două concepte complet diverse. Însă, de aici, pentru motivul deja menționat, avea să plece la Athos, avându-l ca însoțitor pe ieromonahul Trifon, împreună cu care, din lipsă de experiență, vor înfrunta cea mai mare încercare din viața lor. După o călătorie anevoioasă pe mare de la Galați la Constantinopol și de aici până la Marea Lavră, unde au ajuns în ajunul prăznirii Sfântului Atanasie, ctitorul acestei mănăstiri, terminându-se privegherea hramului de aici, cei doi au pornit pe jos spre mănăstirea Pantocrator, distanță care presupunea opt ore de mers. Arșița dogoritoare a verii din Peninsula Calcidică le-a provocat o transpirație abundentă și deshidratare pe măsură. Găsind un pârâiaș cu apă rece, au băut neprevăzători la ce s-ar putea întâmpla din punct de vedere medical, ba mai mult, peste noapte au rămas în pustietatea răcoroasă cu hainele pline de sudoare pe ei. S-a întâmplat ceea ce era mai rău și ce astăzi se cheamă în diagnosticarea clinică aprindere la plămâni. Cu ultimele puteri au ajuns la frații care îngrijeau de schitul Pantocrator, cerându-le ajutorul. Când aceștia le-au observat starea avansată de îmbolnăvire „au început să plângă cu amar moartea lor apropiată, au aprins un foc ca să-i încălzească și i-au uns și frecat cu spirt... dar nu l-au putut vindeca nicidecum (pe Platon) și nici pe ieromonahul Trifon, ci pentru acesta, chemând un duhovnic, l-au împărtășit cu dumnezeieștile Taine, iar a treia zi el s-a săvârșit“. Cu mare credință în suflet și cu oarecare cunoștințe în domeniul medical, călugării pantocratieni au reușit să-l întremeze pe viitorul egumen din Moldova. „Au gătit o masă bună și l-au silit să mănânce și să bea vin din care nu băuse niciodată; când a băut vinul, stomacul său s-a răzvrătit din pricina băuturii cu care nu era obișnuit, iar el a vomitat și iarăși l-au silit să bea vin, deși el nu voia, și iarăși a vomitat; și vomitând, veninul a ieșit cu totul din el. Și astfel, prin milostivirea lui Dumnezeu, după puține zile s-a

⁷⁵ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velickovski), *Autobiografia...*, p. 137.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 153-154.

înzdrăvenit⁷⁷. Urmările acestor traume sanitare vor fi resimțite mai tot timpul, dar se vor accentua cu precădere în ultima parte a vieții sale. De exemplu, în corespondența purtată cu domnul Moldovei Constantin Moruzzi și cu mitropolitul Gavriil Calimachi, produsă de hotărârea acestora ca starețul Paisie să se mute de la mănăstirea Secu la Neamț, în una dintre scrisori îl ruga pe stăpânitor „să nu ostenească bătrânețile sale și să facă milă cu boala sa⁷⁸. Cu toate acestea, emblematicul nevoitor își asumase de multă vreme slăbiciunile sale, socotindu-le ca îngăduite de Dumnezeu.

Adormire pământească – trezire cerească

Starea sănătății lui Paisie a început să se degradeze în fiecare zi, trecând prin mai multe suferințe fizice pe care le considera „mântuitoare“. La 15 noiembrie 1794, împărtășindu-se cu Sfintele Taine și transmîțând pace și binecuvîntare întregului sobor prin cei doi urmași ai săi, Silvestru din partea românilor și Sofronie din latura slavilor, a adormit întru Domnul, aflându-și odihnă fericitelor sale osteneți. Îndată după trecerea din vremelnicie a egumenului de la Neamț, s-a trimis veste despre aceasta mitropolitului Moldovei, Iacob Stamati (1792-1803), iar el a delegat pe episcopul de atunci de la Huși și viitorul întâistătător de la Iași (1803-1844), Veniamin Costachi, să participe la înmormântarea bine-cunoscutului arhimandrit. Așteptând pe ierarh trei zile și el nesusind la timp din cauza intemperiilor naturale, a patra zi, pe 18 noiembrie, întregul sobor l-a îngropat cu cinste în biserica cea mare a mănăstirii Neamțului, în partea dreaptă. S-a rostit atunci un frumos „Cuvînt la îngroparea Preacuviosului părintele nostru Paisie, arhimandritul și starețul sfintei mănăstiri Neamț și Secu“, care va fi copiat în numeroase manuscrise românești. Peste noapte, a sosit și episcopul Veniamin, iar dimineața a slujit Sfânta Liturghie, și apoi Panihida⁷⁹.

După adormirea îndrumătorului lor spiritual, ucenicii nu au uitat niciun moment acea zi de 15 noiembrie, alcătuiind mai multe slujbe în vederea canonizării sale, cum ar fi de pildă textele compuse de ieroschimonahul Ioan Diakovski, *Plîngerea deasupra mormîntului*, în versuri, și *Slujba*. La parastasul de un an, Isaac Dascălul rostea un amplu și detaliat *Cuvînt* de laudă, în care reliefează viața transfigurată a părintelui său și faptele prin care i-a condus la îndumnezeire pe cei care au dorit să îi urmeze exemplul⁸⁰. Toți cei care au cercetat și analizat viața și nevoințele îmbunătățitului Paisie Velickovski, l-au considerat pe bună dreptate „sfânt“ sau „fericit“ și din aceste motive, dar și pentru toate cele prezentate până acum, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a procedat în 1988 la canonizarea lui. Clerul monahal și mirean, precum și credincioșii români l-au cinstit mult timp ca

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 227-228.

⁷⁸ Starețul Paisie, *Scrisoare către Constantin Moruzi domnul Moldovei*, în „Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești“, II, ediție îngrijită de Valentina Pelin, Chișinău, 1999, p. 185.

⁷⁹ Paul Mihail, *Cuviosul stareț...*, p. 490; Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria...*, p. 306.

⁸⁰ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velickovski), *Autobiografia...*, pp. 409-412 și 415-448.

eremit isihast și cuvios, el trăind peste trei decenii pe pământ valah, unde și-a desfășurat bogata sa lucrare de reînnoire a monahismului de pretutindeni⁸¹. În ședința sa din 20 iunie 1992, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât generalizarea cultului Cuviosului Paisie de la Neamț și în Biserica noastră.

Cercetarea mormântului

În marea majoritate a mănăstirilor din Moldova, dar nu numai, exista din cele mai vechi timpuri practica deshumărilor, care se făcea după 7 ani de la deces, când rămășițele monahilor erau mutate în criptele gropniței, iar craniile, numai cele întregi, se puneau în dulapuri închise cu geamuri de sticlă, ca să se păstreze pentru istorie la urmași. Pe cap era impregnat numele, rangul și anul morții.

Trebuie notat faptul că, după o perioadă de timp de la înmormântarea lui Paisie, s-a conturat o legendă, publicată în 1890 de către Constantin Bilciurescu, potrivit căreia la anul 1831 rușii au furat osemintele bine-cunoscutului egumen din mormântul său, lăsând groapa goală, dar punând piatra peste aceasta în așa fel încât să nu fie observat actul în sine. După, au pus rămășițele într-un sicriu de aur și le-au trimis în Rusia. Mai mulți istorici și cercetători, fără să investigheze cu atenție informația, au preluat-o și au difuzat-o, negăsindu-se un temei clar care să o susțină. După data de 24 mai 1986 s-a hotărât dezgroparea rămășițelor pământești ale Sfântului Necunoscut din incinta Mănăstirii Neamț, acestea fiind atribuite Sfântului Paisie⁸².

Progrese semnificative, însă, pentru identificarea osemintelor de la Neamț, se vor face în 1994, cu ocazia bicentenarului trecerii Sfântului Stareț la cele veșnice. Atunci eruditul profesor Ioan Ivan a condus cercetările, dar din motive incerte s-au oprit, fiind reluate în 2013, pentru ca în data de 19 mai 2014, în prezența Înaltpreasfințitului Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, a părinților exarhi și a stareților de la Neamț, Secu și Dragomirna, să aibă loc punerea în raclă a moaștelor Sfântului Precuviosului părintelui nostru și de Dumnezeu purtătorul Paisie Velicikovski de la Neamț⁸³. Tensiunile referitoare la identificarea lui Paisie în mormântul Sfântului Necunoscut nu se vor fi oprit odată cu acest eveniment măreț pentru trecutul Bisericii noastre, ci au făcut în continuare obiectul multor preocupări ale cercetătorilor din diferite domenii. Printre problemele rămase neelucidate în legătură cu persoana cuviosului Paisie Velicikovski, s-a numărat și cea a adevăratului său chip transpus în portrete și icoane, precum și cea a mormântului și a sfintelor sale moaște. Primele încercări de reprezentare a portretului starețului Paisie au fost făcute de către călugării nemțeni, probabil sub forma gravurilor în lemn. Așa sunt cele ale monahilor Ghervasie și Teodosie. Chipul

⁸¹ Mircea Păcurariu, *Sfinți...*, p. 157.

⁸² Gheorghe Diaconu, *Chipul Sfântului Paisie (II)*..., pp. 192-193.

⁸³ *Ibidem*, p. 201.

cuviosului a fost reprezentat și în portrete pictate, care surprind însă vârste diferite. La Schitul Sfântul Ilie din Athos se află un tablou al său, prezentându-l la vârsta cărunteții de aproximativ 40 de ani, cu detalii inedite ale înfățișării fizice: ochii mari încadrați de sprâncene arcuite, nasul de mărime medie și puțin cârn, barba mijlocie și rară, gura mică, având buzele strânse, părul capului bogat, acoperind umerii, cu un culion drept pe cap, îmbrăcat de camilafcă și cu mâinile semi-încrucșate pe piept ținând metaniile. Multe dintre aceste trăsături vor fi întâlnite cu mici diferențe în portretele realizate la mănăstirile Dragomirna (53 de ani), Secu, Schitul Vovidenia (făcut pe mușama reprezentându-l mai bătrân, mult mai slab și mai ghebos), Neamț, Căldărușani, Cheia și Cernica⁸⁴.

Icoanele din Biserica Rusă manifestă oarecare deosebiri față de cele amintite, cum ar fi, de pildă, cea a Olgăi Dimov, dar și cea a părintelui Ilie de la Slănic pentru Mănăstirea *Sfântul Paisie din Arizona*. Acestea îl redau pe cuvios cu o barbă mult prea lungă și detalii ale feței ușor schimbate, menite să-l individualizeze⁸⁵. În ceea ce privește deshumarea putem afirma, pe bună dreptate, că s-a trecut prin toate fazele lucrărilor de cercetare serioasă a mormântului, precum: desfacerea pavajului, deschiderea cripei, scoaterea și selectarea întregului material funerar. De asemenea, s-a constatat prezența trupului Sfântului Paisie în locul său inițial de înhumare, având un schelet osos în stare avansată de degradare. Destul de bine, însă, s-au conservat inconfundabilul său păr al capului cu tot cu scalp, osemintele mici de la mâini cu tot cu piele și mai multe fragmente osoase din diferite zone ale scheletului depreciați. S-au recuperat și câteva fragmente din vestimentația sa specific schimnicească și din sicriul special împodobit de ucenicii paisieni. O parte din acest material a fost expus în muzeul Mănăstirii Neamț⁸⁶. Principala întrebare cu privire la trupul găsit în mormânt a fost: de ce s-a descoperit într-o stare atât de pronunțată de degradare?! Printre explicații, comisia de cercetare a prezentat ca posibilă cauză a deprecierei corpului cuviosului boala metabolică de gută de care a suferit cel înmormântat, și apoi, printr-o cercetare geotehnică, s-a depistat prezența în cantități mari în structura solului din jurul bisericii a ionilor acizi, care, fiind antrenați de apele pluviale ajunse în criptă, au produs o intensă agresivitate asupra materialului osos într-o perioadă post înhumatorie de 220 de ani⁸⁷. Când privește furtul trupului egumenului de către armatele țariste, s-a stabilit că a existat o singură intervenție asupra cripei paisiene, la 29 mai 1831, în prezența mitropolitului Veniamin Costachi și, posibil, a generalului Kiselev, când, găsindu-se osemintele degradate, s-au luat în semn de binecuvântare doar de pe pieptul sfântului numai anumite fragmente de vestimentație, fire de păr din barbă, metaniile și paftaua centurii, iar mormântul a fost închis, refăcându-se bolta cripei, pentru a nu se mai umbla înăuntru⁸⁸.

⁸⁴ *Idem, Chipul Sfântului Paisie Velickovski (I)...*, pp. 74-75.

⁸⁵ *Ibidem*, p.75.

⁸⁶ *Idem, Chipul Sfântului Paisie Velickovski (II)...*, p. 204.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 205.

Paisianismul – premisă culturală și spirituală pentru posteritate

Cu multă dragoste și seriozitate, Sfântul Paisie a format o serie de ucenici dornici de a-i continua mântuitoarea activitate culturală și duhovnicească. Astfel, el a reprezentat un veritabil stimulent pentru cei din jurul său la traducerea scrierilor filocalice din limba greacă, acestea fiind mai degrabă niște revizuri făcute cu mare atenție. Între cei mai renumiți ucenici din *școala paisiană* îl putem nota pe ardeleanul **Macarie** (1730-1810), care a realizat mai multe traduceri din slavonește și grecește, dar, din nefericire, nu a putut să tipărească decât *Omiliile* Sfântului Macarie Egipteanul (București, 1775). Alte traduceri ale sale au rămas în manuscris, precum *Viețile Sfinților*, după Sfântul Dimitrie al Rostovului (1775-1780, dintre care nu se mai păstrează decât cele pe lunile septembrie, noiembrie, decembrie, ianuarie, martie, aprilie), „*tălmăcite spre folosul cel de obște al limbii românești de pre limba slavonească*“. Tot el a mai tradus *Scara* Sfântului Ioan Scărarul, *Patrusprezece epistolii* ale lui Pavel, tâlcuite de Teofilact al Ohridei, *Viața* Sfântului Nicolae, după Simeon Metafrastul, *Viața* Sfântului Ioan Damaschin (de patriarhul Ioan al Ierusalimului, traduceri din Sfinții Antonie cel Mare, Vasile cel Mare, Teodor Studitul, Isaac Sirul, Grigorie Sinaitul, Teodoret al Cirului, *Tipicul* Sfântului Sava, *Fizica și Logica* bizantinului Nechifor Vlemidis, *Manualul de pictură bizantină* a lui Dionisie de Furna și altele⁸⁹.

Un alt discipol paisian a fost și ieromonahul **Ilarion**, un muntean cu studii la Academia Domnească din București, care a făcut parte din obștea lui Paisie din mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț, și care a desfășurat o importantă activitate ca traducător și „*dascăl de limba elinească*“. Una dintre cele mai importante traduceri ale sale a fost *Exaimeronul, adică tâlc la cele șase zile ale Facerii...* al Sfântului Vasile cel Mare, însoțită de un lung comentariu original (500 de note, cu 208 pagini într-un manuscris de la mănăstirea Neamț, pregătit pentru tipar). Acest comentariu al lui Ilarion, cu peste o sută de pagini, poate fi considerat *o primă lucrare de cosmografie în limba română*, fiind explicate noțiuni de fizică, matematică, meteorologie, geografie, botanică, zoologie, logică, retorică și gramatică⁹⁰.

Se mai pot prezenta și alte figuri emblematice ale școlii paisiene care au inscripționat o pagină autentică de trăire interioară și culturală pe firmamentul istoriei naționale, dar și pe cel al Bisericii strămoșești. Așa îi putem menționa pe dascălul **Isaac**, monahul **Rafail** și ierodiaconul **Ștefan**, toți cu traduceri semnificative ale operelor marilor Părinți ai Bisericii din limba greacă și slavonă în cea română⁹¹.

⁸⁹ Dumitru Furtună, *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1927, pp. 63-67.

⁹⁰ Mircea Păcurariu, *Cultura...*, p. 172.

⁹¹ *Ibidem*.

Sub îndrumarea marelui stareț s-au format și câteva personalități marcante din istoria Bisericii noastre. Astfel, îl putem aminti pe mitropolitul Grigorie Dascălul al Țării Românești, despre care am mai făcut referință în cele de mai sus. Acesta, în jurul anului 1790, s-a îndreptat împreună cu doi colegi, Gherontie și Dorotei, spre mănăstirea Neamț. Aici tânărul Gheorghe, așa cum se numea din Botez, a fost tuns în monahism de însuși Paisie, schimbându-i-se numele potrivit pravilei călugărești în Grigorie, și în curând a fost hirotonit ierodiacon. Sub oblăduire paisiană, viitorul ierarh a sporit duhovnicește, dar și cărturărește, împreună cu prietenul său Gherontie, începând acum să traducă diferite cărți de învățătură din limba greacă în limba română. Activitatea culturală se va îmbina armonios cu cea spirituală pe tot parcursul vieții întâistătătorului muntean⁹².

În același fel a trăit și activat o altă mare față bisericească de la noi, Veniamin Costachi. Notăm aici că vechea bibliotecă de la mănăstirea Neamț, existentă încă din prima jumătate a veacului al XV-lea, s-a îmbogățit mereu prin străduința vrednicului de pomenire mitropolit al Moldovei Veniamin și așa se face că în 1809, în cursul primei sale retrageri din scaun la lavra nemțeană, a dispus să se zidească, cu cheltuiala sa, un corp de chilii cu un paraclis cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, dar și „o bibliotecă boltită de ținut cărțile”⁹³.

Cercetând viața celor doi mari ierarhi, constatăm cu ușurință amprenta uceniciei paisiene, ei aducând o contribuție majoră la dezvoltarea monahismului de obște, dar și la traducerea Sfinților Părinți în românește. Unul din învățăceii marelui duhovnic a fost și transilvăneanul **Gheorghe**, care l-a însoțit pe Paisie 24 de ani la Athos și în Moldova, el restaurând mănăstirea Cernica, devenind organizatorul și starețul acesteia și inițiind o formă de viață călugărească bazată pe întâlnirea dintre tradiția românească veche și introducerea ei în cadrul obștii mari în stilul tipiconului nemțean. Îndrumătorul spiritual al lavrei menționate a imprimat trăirii de aici câteva trăsături deosebite cu frumoase caracteristici ale sufletului străbun. Starețul Gheorghe accentuează, chiar mai mult decât Paisie, latura practică a vieții duhovnicești și aceasta nu numai pentru ținta nepătimirii, ci și pentru a-i face folositori pe monahi obștii mănăstirești și chiar altor persoane care au nevoie de ajutor. Mai târziu Sfântul Calinic, un alt învățacel al marelui îndrumător spiritual din Moldova, viitor episcop la Râmnicu Vâlcea, continuând linia predecesorilor săi, va uni în profilul lui pnevmatic rugăciunea și înfrânarea cea mai severă, pe de o parte cu ascultarea cea mai deplină în obște și cu grija de săraci, iar pe de altă parte cu activitatea de ctitor de biserici. În *Povățuirile* lăsate de Calinic, pentru o petrecere călugărească autentică sunt necesare în primul rând împlinirea poruncilor lui Dumnezeu și fapte de smerenie, de ascultare, dar și rostirea Rugăciunii lui Iisus, care trebuie avută neîncetat în gură, minte și inimă⁹⁴.

⁹² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, vol. III, p. 35.

⁹³ Mircea Păcurariu, *Cultura...*, p. 172.

⁹⁴ Dumitru Stăniloae, *Isihaștii...*, pp. 582-583.

Înfrânarea, ascultarea și smerenia sunt adevărate valori creatoare de bună comuniune și frățietate. Dacă sihaștrii retrași în singurătate se axează mai mult pe concentrarea minții în unirea cu Dumnezeu, prin Cernica și mai apoi prin Căldărușani spiritualitatea filocalică își va reîmprospăta „forța de coeziune frățească între oamenii duhovnicești“. Aplicarea isihasmului pe plan de obște a promovat-o și Sfântul Paisie, dar el nu puse o limită numărului de viețuitori într-un așezământ monastic așa cum a făcut starețul Gheorghe, limitând la maxim 103 cifra trăitorilor, pentru ca îndrumătorii să poată lucra neîntrerupt și cu eficiență sporită la desăvârșirea fiecărui membru⁹⁵.

Referitor la Rugăciunea lui Iisus, paisianismul, prin susținătorii săi, a evitat duhul individualist al acesteia, încadrând-o în viața de obște și de rugăciune a Bisericii în general și înserând-o în celelalte *Laude* din cult. Monahul nu trebuie să ajungă dezinteresat de celelalte rugăciuni doar pentru a da întâietate Rugăciunii minții, ci aceasta trebuie încorporată în rânduiala liturgică obișnuită, fiind atent în permanență să nu ajungă doar la o rostire mecanică a lor⁹⁶. Este important ca Pravila zilnică să conțină Rugăciunea inimii⁹⁷.

Rânduielele starețului Paisie din cele trei mănăstiri moldovene pe care le-a cărmuit au avut o influență constructivă asupra altor așezăminte monastice, nu numai din țările române, ci și din Rusia. Mai mulți ucenici de-ai săi, ruși, bieloruși și ucraineni, formați de el pentru chivernisirea vieții duhovnicești, s-au răspândit în peste 100 de mănăstiri din Imperiul Țarist, propovăduind în tot locul același duh nou de trăire călugărească. În părțile de nord ale Rusiei, tradițiile paisiene s-au răspândit în mănăstirile Valaam, Solovăț, Alexandru Sfirski și Lavra Alexandru Nevski la Petersburg. De asemenea, ele vor fi cunoscute și aplicate și în centrul Rusiei, la sihăstria Optina, în mănăstirile Briansk, Pesnoșă, Simonov și Novospask, ultimele două în Moscova, iar în sud, la complexe isihaste de la Ploșteansk, Lavra Pecerska din Kiev, Noul Athos din Caucaz și multe altele. Important de specificat este și că la cele enumerate se adaugă numeroase alte schituri și mănăstiri de maici. Foarte interesant de amintit este și faptul că mișcarea spirituală a lui Paisie, trecută în Rusia, a influențat și pe unii din marii cărturari ruși ai secolului al XIX-lea, dintre care notăm pe Feodor Dovstoevski și Alexei Homiakov⁹⁸.

Dintre călugării cu viață îmbunătățită care au trăit la Cernica și Căldărușani în prima jumătate al secolului al XIX-lea, ucenici și colaboratori direcți ai egumenului Gheorghe și indirect practicanți ai formulei paisiene, trebuie menționați și arhimandritul cărturar *Nicodim Grecianu* de la Căldărușani, care a tipărit câteva cărți și a transcris numeroase manuscrise, *Rafail*, *Acachie*, *Ciprian*, *Chiriac Râmnicianu* la Căluși, schimonahul *Arsenie*, care a întemeiat mănăstirea Ghighiu, lângă

⁹⁵ *Ibidem*, p. 583.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 585.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria.....*, vol. II, p. 584.

Ploiești, în anul 1814, și alți câțiva discipoli ai starețului cernican așezați în schitul Robaia (Argeș). Notăm că între cei formați de îmbunătățitul Gheorghe se număra și un fost rabin, botezat și închinoviat de el sub numele *Neofit*, care a scris mai pe urmă două catehisme și unele lucrări moralizatoare (în 1803 s-a tipărit la Iași lucrarea sa intitulată *Înfruntarea iudeilor*)⁹⁹.

Curentul isihast menit să-l conducă pe doritorul de desăvârșire spre vederea luminii necreate a lui Dumnezeu va fi fost practicat și pe teritoriile nord dunărene din cele mai vechi timpuri, mărturiile arheologice, epigrafice, toponimice și documentare fiind edificatoare în acest sens. Nume de mari sihaștri din spațiul carpato-danubiano-pontic, identificate în secolele IV-VI (Ioan Casian, Dionisie Exigul, călugării sciți etc.) nu fac altceva decât să întărească credința că înaintașii noștri stăteau în contact cu marile practici și învățături duhovnicești ale marilor părinți (Evagrie Ponticul, Isaac Sirul, Ioan Sinaitul etc.) din Răsăritul creștin.

Veacul al XIV-lea a reprezentat pentru monahismul oriental perioada în care s-a concretizat ca teologie tradiția Rugăciunii lui Iisus profesată și cultivată în exercițiul spiritual al îndumnezeirii cu mult timp înainte. Astfel, Sfântul Grigorie Palama este cel care prezintă liniile fundamentale ale extazului mistic prin formula preghieristică a chemării numelui Domnului în tot locul și în toată vremea, fiind posibil, în urma unei strădării duhovnicești susținute, ca prin despățimire mintea să coboare în inimă, iar inima să pătrundă pnevmatic cele ale minții.

Pe teritoriul țării noastre a existat încă din primele veacuri creștine o orânduire bisericească și sihăstrească, iar ceea ce s-a întâmplat prin venirea Sfântului Nicodim pe pământ românesc, din zona Prilepului (Macedonia de Nord), nu a reprezentat o organizare monahală la noi, ci mai degrabă o reorganizare ale unor structuri existente deja.

Mănăstirile din Moldova și Țara Românească erau cunoscute în Balcani nu numai pentru viața lor isihastă echilibrată în contextul comuniunii de obște, ci și pentru autenticitatea acesteia, și de aceea mulți din eremiții ruși, ucraineni, sârbi, bieloruși și chiar greci, din pricina condițiilor socio-politice dificile din patriile lor se îndreptau spre lavrele valahe ca spre niște oaze de salvare spirituală.

Tot astfel a făcut și Sfântul Paisie Velicikovski, „pom minunat răsărit în pământ rusesc, răsădit pe plaiuri muntenești, înflorit în grădina Athosului, îngrijit de mâna lui Dumnezeu pe pământul Moldovei și scuturându-și roadele pe întreg cuprinsul românesc“. Dacă Sfântul Nicodim de la Tismana a fost reorganizatorul monahismului străbun, pe bună dreptate se poate afirma că Sfântul Paisie nu reprezintă altceva pentru neamul nostru decât înnoitorul vieții monastice naționale.

După o copilărie și o tinerețe petrecute în condițiile vitrege ale vremurilor din Ucraina secolului al XVIII-lea, proaspătul rasofor Platon a avut primele contacte cu țările noastre, stabilindu-se pentru câțiva ani la schiturile Dălhăuți (jud. Vrancea), Trăisteni (Râmnicu Sărat) și Cârnu (jud.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 586.

Buzău) unde a fost binecuvântat să cunoască părinți sihaștri de o considerabilă valoare sufletească, cum ar fi de pildă schimonahul Onufrie de la Cârnul.

În vara anului 1746 a plecat la Muntele Athos desăvârșindu-și aria eremită, primind tot aici mantia călugărească sub numele de Paisie și mai târziu darul preoției. Circumstanțele organizatorice nefaste de la Athos îl vor determina pe Paisie ca împreună cu 64 de frați, în 1763, să vină în țările românești, pline de mănăstiri mari, vechi ctitorii ale evlavioșilor noștri domni și providențial va insufla din poziția de cărmuitor duhovnicesc o adevărată trăire monastică bazată pe tipiconul athonit și sihăstria autohtonă, dând avântul de altădată complexelor monastice de la Dragomirna, Secu și mai pe urmă de la ctitoria de la Neamț a bine credinciosului voievod Ștefan cel Mare și Sfânt.

Viața de obște, ascultarea, smerenia, sărăcia de bunăvoie, munca, slujbele după tipic, respectarea pravilei călugărești, mărturisirea gândurilor în fața duhovnicilor, introducerea Rugăciunii lui Iisus în cultul obișnuit, cuvântările zilnice pentru frați în românește și slavonește, grija pentru bolnavi, pentru săraci și pelerini, atenția oferită părții administrative și ctitoricești, sunt doar câteva din amendamentele „Regulamentului paisian“, care a înscris o pagină fundamentală în spiritualitatea ortodoxă de la noi. O altă latură foarte importantă a activității marelui stareț este și cea cărturărească, acordând o atenție sporită traducerilor din scrierile Sfinților Părinți și ale marilor asceți, în limbile română și slavă. Se cade a fi consemnat pe bună dreptate faptul că a pus bazele unei adevărate școli de traducători din limba greacă, mănăstirea Neamț ajungând cel mai însemnat centru de cultură teologico-ascetică din țările noastre, egumenul său putând purta fără nicio rezervă titulatura de pionierul Filocaliei slavo-române, de la el luând avânt literatura teologică din Biserica neamului. Opera Cuviosului Paisie a reînnoit practica monahală, a dezvoltat arta scrisului, a încurajat dragostea pentru scrierile patristice în toată Biserica străbună, devenind un exemplu demn de urmat pentru posteritate. Mulți ucenici direcți și indirecti i-au urmat povețele și exemplul de viață, contribuind marcant la reînvierea monahismului valah, dar și la dezvoltarea culturii teologice în limba română. Călugării Mitrofan, Isaac, Vitalie, Gheorghe, Gherontie, Doroteei ș.a., ca și ierarhii Grigorie Dascălul, Veniamin Costachi, Calinic Cernicanul, vor duce mai departe stindardul învățăturilor paisiene în faptă și cuvânt. Ne rămâne și nouă, celor de astăzi, un testament sfânt și o datorie ființială de a duce mai departe așa cum se cuvine moștenirea paisiană a culturii duhului și a iubirii de frumos spre comuniunea personală cu Dumnezeu și spre mântuirea cea mult râvnită de fiecare credincios al lui Hristos.

Dacă îi iubiți pe sfinți, trebuie să-i imitați! (Fericitul Augustin)

Pr. Dr. Iustin-Iulian Androne